

πολιτικόν Politikon

Časopis za istraživanje
fenomena politike

37/2024

IZDAVAČ

VOJVOĐANSKA POLITIKOLOŠKA ASOCIJACIJA (VPA)
Miše Dimitrijevića 89/36,
21000 Novi Sad

SUIZDAVAČ

Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić Novi Sad
Univerzitet Union Beograd
Bulevar oslobođenja 76,
21000 Novi Sad

SUIZDAVAČ

Fondacija „Sloboda štampe“
Glavni trg 3G 23,
24400 Senta

Redakcija:

Prof. dr Đokica Jovanović, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu
Prof. dr Magdalena Rekšć, Department of International and Political Studies, University of Lodz
Prof. dr Mensur Kustura, Pravni Fakultet, Univerzitet u Travniku
Doc. dr Katinka Beretka, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić Novi Sad,
Univerzitet Union Beograd
Doc. dr Andrea Ratković, Fakultet savremenih umetnosti Beograd, Univerzitet Privredna
akademija Novi Sad
Dr Goran Kaluđerović, Nacionalna služba za zapošljavanje, Novi Sad
Mr Žarko Paunović, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
Nikola Olbina, master, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić Novi Sad,
Univerzitet Union Beograd

Glavni i odgovorni urednik:

Prof. dr Duško Radosavljević, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić Novi Sad,
Univerzitet Union Beograd

Izdavački savet:

Prof. dr Milan Podunavac, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu/Fakultet
humanističkih nauka, Univerzitet Donja Gorica, Podgorica
Prof. dr Aleksandar Molnar, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu
Prof. dr Fuada Stanković, Pravni fakultet, Univerzitet u Novom Sadu
Prof. dr Alpar Lošonc, Fakultet tehničkih nauka, Univerzitet u Novom Sadu
Prof. dr Boško Kovačević, Univerzitet Singidunum Beograd
Prof. dr Tibor Purger, University Rutgers, New Brunswick
Prof. dr Svenka Savić, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu
Prof. dr Besim Spahić, Fakultet političkih nauka Sarajevo
Prof. dr Vladimir Ilić, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu
Prof. dr Krešimir Žigić, Center for Economic Research & Graduate Education - Economics
Institute, Prague

Dr Davorka Budimir, Transparency International Hrvatska, Zagreb
Prof. dr Petar Teofilović, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić Novi Sad,
Univerzitet Union Beograd
Prof. dr Duška Franeta, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić Novi Sad,
Univerzitet Union Beograd

Sekretarka Redakcije:

Nikolina Matijević

Lektorice:

Vera Šoti
Bernarda Radosavljević

Tiraž:

100 kom.

Štampa:

Tampograf Novi Sad

Izlazi tri puta godišnje

Adresa Redakcije:

Miše Dimitrijevića 89/36, 21000 Novi Sad
e-mail: vpans2010@gmail.com

Naslovna strana – ideja i realizacija Đokice Jovanović. **Đordano Bruno na lomači inkvizicije.** Ettore Ferari, bronzani reljef na spomeniku Đordanu Brunu (1887), u Rimu na Cvetnom trgu (Piazza di Campo de' Fiori).

Sadržaj

In memoriam Boško Kovačević

Boško Kovačević - Dosledni re-evolucionar	9
Boško Kovačević - Traganja i zamke: Artikulacija emancipatorskih ideja i organizovanja u postsocijalističkom društvenom realitetu ..	11

Studije

Đokica Jovanović – Prvi rukopis iz Pustoline	21
Goran Kaluđerović - Jedan istoriografski pogled na primeru nemačke nacionalne manjine posle Drugog svetskog rata	42
Polina Drygina - Computational Methods for Armored Conflict Analysis ...	57
Miloš Aleksić - On Everyday Life, Anarchism, and Marxism – a Muster of Storks	77

Prilozi

Milan Podunavac - Politička kultura protesta	93
Christian Eccher - Razmišljanja jednog (zapadnog) reportera	97
Uputstva autorima	103
Lista recenzenata	105

I In memoriam
Boško Kovačević

BOŠKO KOVAČEVIĆ - DOSLEDNI RE-EVOLUCIONAR

Umro je Boško Kovačević, naš drug Lale. Umro je uman čovek, profesor, političar, civilno društveni aktivista, dosledni re-evolucionar. Čovek mnogobrojnih talenata, prepun ljudske dobrote, stvaralac, nadasve humanista! Danas, kada je to čudno reći i čuti, Vojvođanin i levičar, i mnogo još toga što je činilo da bude jedan od najupečatljivijih ljudi na ovim prostorima, vojvođanska mudra sova, koja sa severa naše pokrajine, sa osmatračnice u Subotici gleda i promišlja sudbinu naše Vojvodine i Srbije. I mudro zbori, pokreće akcije, osniva civilno društvene organizacije, gradi krhku demokratiju na ovim prostorima, okuplja pametne i preduzetne ljude i žene, povezuje ih, sve sa željom da budemo bolji, moderniji, produktivniji i bolji... Ako se može? A, u ljudsku dobrotu je drug Lale verovao, više nego što su neke osobe same u sebe verovala...

Njegova pomoć mnogima nije bila ničim uslovljena, osim željom da se krene dalje, u istraživanje, da se neka nova ideja ostvari, da se stvari pokrenu sa mrtve tačke, da svim bude bolje, da društvo prihvati nove nazore i vrednosti, da jednostavno budemo normalniji i moderniji. Sila je bio Boško Kovačević. I uspomena na njega će nam ukazivati na put kojim nam valja ići, koji je častan, valjan i koji je pravi.

Kada nekoga poznajete decenijama, kada vas ta izuzetna osoba prihvati u svoje društvo, pa kada od nje imate priliku da mnogo naučite, onda se ne možete pomiriti sa njenim odlaskom, jer ona postaje deo i va-

šeg života, posebno je teško prihvatiti da ne možete nastaviti dijalog, da se ne možete posavetovati, ili planirati zajedničke aktivnosti. Zato smo danas tužni, iz naše sredine odlazi ličnost - gromada, čovek koji nas je sve zadužio, velikan Vojvodine i Srbije, naš drug Lale, naš Boško. Nadam se da ćemo znati da čuvamo uspomenu na ovoga čoveka i njegovo veliko delo.

Hvala mu!

TRAGANJA I ZAMKE: Artikulacija emancipatorskih ideja i organizovanja u postsocijalističkom društvenom realitetu

Nakon raspada socijalizma kao prakse u Jugoistočnoj Evropi, dominiraju liberalne i nacionalne ideje kao ideološka osnova instaliranja novih/starih društvenih poredaka i sistema. Više od tri decenije je prošlo, a učinci su krajnje upitni, kada se posmatra kroz prizmu dostojanstva i sigurnosti življenja, odn. pristojnog i izglednog socijalnog položaja.

U političkim i inim delatnim specifikacijama starog/novog društvenog poretka, ostvaruje se „*divlji kapitalizam*“ sa odlikama goleme socijalne polarizacije življa i siromašenja, nepravedne i neretko lopovske privatizacije, ratova i ratne privrede (raspad Jugoslavije kao države), kripto i kriminalnog poslovanja, deficita institucija i deficit regulacije, kontrole. Prenaglašena etnička, nacionalna kompozicija države, te politizacija etnosa i etnizacija politike proizvela je nacionalistička ostrašćenja u vršenju i konstituisanju javnog i političkog života. Time se generira golema društvena nestabilnost, neizvesnost i egzistencijalni deficiti. U ambijentu etnonacionalnog šarenila ovih društava i poredaka proizvodi se politička i socijalna nesigurnost, nepoverenje i zaziranje. Strani posrednici u liku međunarodnih aktera, umesto da amortizuju rastuća naponska polja, oni ih potpiruju i raspomamljuju. Na sceni je „*nova kolonizacija života*“. Oživljavaju se stari sukobi (a njih je premnogo bilo u prošlosti), ali i prozvede novi. Ishodišta na vidiku sve mutnija, a poseže se za pribežištim u porodici, etno-nacionalnom japajakanju,

¹ Profesor Boško Kovačević (1946 – 2023), bio je dugogodišnji potpredsednik Vojvođanske politikološke asocijacije, član Izdavačkog saveta Politikona i autor više tekstova u njemu.

reinpretiranoj istoriji, i tradicionalizmu, apstinenciji u odnosu na javni i politički život, nelegalnim i sivim izvorima egzistencije. Mladi svet, obazovaniji i mobilniji, odlazi u „beli svet“, prihvatajući za domovinu ono mesto gde im je dobro. Procenjuje se da godišnje između 30.000 i 50.000 stanovnika napušta ove prostore u protekloj deceniji. Gotovo da nema kraja nabranjanju negativnih posledica tranzicije u postsocijalističkim obzorima.

U razvijenom, organizovanom i bogatom kapitalskom svetu, od kraja prošlog veka i urušavanja socijalizma kao prakse u Evropi, takođe postoje golemi izazovi i konfrontacije, unutrašnjih i među državnih naravi. Sukobi o novom rasporedu moći nad zavisnima, nelagodama i konfrontacijama stanovništva unutar država, apetitima korporacijskog kapitala za vladanjem, razni vidovi ksenofobije, posebno prema imigrantima, narasle pohlepe i gramzivosti, etc; stvaraju nove oaze nezadovoljstva. Državljeni u ovim državama sve više ne veruju etabliranim političkim akterima moći i vladanja. Cinici će reći da je danas na političkom polju najbrojnija partija apstinencija. Ali – nije i najmoćnija. Dakle kapital u svojoj divljoj ili obuzdanoj i bogatoj odori, kako god se posmatra, proizvodi krize. Gde je spasonosni kairos?

U ovakvom/sličnom socijalno-političkom ambijentu, ne može biti iznenađenje da se prevashodno prepoznaju i iščitavaju ne mali deficiti kvaliteta života i pored relativnog blagostanja, ali i obilja za povlaštene. Matrica življenja u konzervativnom (desnom) obolu, koja dominira svetom, naprosto uz male ili nikakve šminke održava postojeće socijalne i političke konstelacije, ne provocirajući radikalne reformističke revolucionarne preokrete. Ma koliko ideje participacije i vlasništva, društvenosti, solidarnosti, socijalne pravde, ekološke održivosti, vladavine prava, tolerancije i dijaloga bivaju zadatost – one za sada nemaju svoju zbiljnu političku i inu specifikaciju. Je li to sunovrat socijaldemokratskog modela, nakon raspada socijalističkih poredaka? Kriza levice, emancipatorskih, političkih projekata je očita. Ona trese kako nerazvijena, tako i razvijena društva. Zamor, odbijanje i apstinencija od klasičnog političkog posredovanja i vršenja vlasti. Kao da vladajuće i opozicione strukture traže svoj opstanak u raznim populističkim verzijama manipulacije u demokratskim odorama.

Kao da je u zadatosti ovog vremena, društvenih, političkih i inih konstelacija da se ozbiljno revolucionira, reformiše politička sfera (arena) društva. Kao da je u nalogu nekog iskoraka, od „griženja sosptvenog repa“ da se osmisli i artikuliše drugačija politička galaksija, koja počiva na posredovanju, kompromisima, na vrednostima (pravo i moral) racionalnosti, saradničkom odnosu prema prirodi, na umu, a ne samo na razumevanju, toleranciji i dijalogu među sličnim, različitim, na odvojenosti društva i države u funkciji građana. Razne društvene mreže su sada, što veli **Manuel Kastels**, „između revolta i nade“. Da li mogu artikulirati i realizovati temeljnije društvene promene, a ne samo šminku i higijenu?

Političko posredovanje, u ovakvim i sličnim zadatostima ima druge vokacije i operacionalizacije. U globalnim uslovima digitalnog sveta, kapitala, u postojanju raznih društvenih mreža, pokreta, NVO, koje politički ozbiljavaju društvo, bez stranačke superiornosti – možda treba tražiti neku novu konfiguraciju obavljanja i vršenja moći i vlasti, odn. posredovanja i kompromisa.

Problem ostvarivanja osobe, jedinke u koordinatama dobra i slobode u društvu uvek iznova u smislu Kantovog trebanja (nezavršenog, potrebitog, nedoraslog bića), neumitno otvara sijaset enigmi koje valja u društvenom obzoru rešavati. Još ćemo podugo živeti u društvu u kojem politika neće sebe činiti suvišnom (Fihte), još uvek svaka društvena promena ili ponavljanje zavise od političkog (ne)aktivizma. Dakle, koji je taj misaono-delatni sklop, koja je to procesualnost u ostvarivanju trebanja, koja će voditi ka emancipaciji i nadilaženju društvenih i istorijskih posebnosti, koje ga raznim zavođenjima mame i okivaju raznim zavisnostima. Građenje individualnog i socijalnog dostojanstva, višeg od postojećeg, datog, doista predstavlja golemi izazov, jer se radi o iskoraku u emancipaciji jedinke, grupe, zajednice, odn. društva u celini. Koje su to stare/nove ideje i organizovanja koje mogu raditi u svom delovanju za dobrobit, postojanost i pristojnost življenja?

Dakle, promena, prevazilaženje, re-evolucionisanje; spontano i organizovano sa zadatostima kvaliteta života, a ne samo životnog standar-

da, u misaono-delatnom, u stvaralačkom odnosu, ne samo prema prirodi, već i u društvenim retortama življenja, postaje izazov ovog vremena. Je li to revolucionarna teorija i delovanje (bez krvi)? Jesu li to prilagođavanja i retuši postojećeg poretka? Je li to radikalni reformizam? Je li to...? Koja je to pokretačka snaga (socijalna i politička) koja može izvesti ovakav preobražaj? Klasna društva se raspadaju, a klasična podela na vlasnike kapitala i vlasnike radne snage sve više mutira i sve teže se može posmatrati u relacijama buržuj-proleter. Pišu se knjige o prekarijatu, o potrošačima, o generacijskim i inim (horizontalnim) umrežavanjima, o raznim (tematskim) pokretima koji nadilaze nacionalne i državne granice. Traga se za nosiocima re-evolucionarnih, radikalnih promena i reformi. S druge strane: da li je moguće temeljne promene izvesti bez diranja u proizvodne odnose, bez menjanja kapitalskog načina proizvodnje? Konstelacije u stvaranju nove vrednosti umnogome utiču na socijalne i političke odnose u društvu.

Kapital način proizvodnje života, vekovima je stvarao svetle i tamne stranice ljudskog postojanja i trajanja. Ova matrica života počiva na sticanju, na stvaranju nove vrednosti, na razdvojenosti javnog i privatnog, na nepoverljivom i eksploatatorskom odnosu kako prema prirodi (kao izvoru sirovina), tako i prema ljudskom i životinjskom radu. Posedovanje i posredovanje (privatno vlasništvo i politika) rađaju brojna iskliznuća koja raznim društvenim multiplikacijama (u vremenu i prostoru) stvaraju svet nepravdi. Pojedinaac, osoba, jedinka obdarena razumom, kao vlasnik radnih sposobnosti stvarao je i uspostavljao durštvo, svet oko sebe, u svojoj nepotpunosti, nedovršenosti kao čovek.

Karl Marks veli da mi živimo u horizontu „*upotrebne vrednosti*“. Sama „*stvar po sebi*“ ima upotrebnu vrednost, to je gotov proizvod. **Immanuel Kant** će reći da mi ne znamo šta je „*stvar po sebi*“ i da smo je proizveli u svojim mislima. Mi ne pitamo po čemu je taj proizvod, ta stvar moguća. Dakle, imamo proces rada i rezultat tog procesa. Društvo struktuirano na podeljenom i otuđenom radu kida odnose između proizvodnje i rezultata. Gotov proizvod (rezultat) jednako kao i proces deluju odvojeno sa raznim posredovanjima.

Društvenost valja misliti u identitetu procesa i proizvoda, u povezivanju delovanja i dela (**Fihthe**), jer se time smanjuje posredovanje i podstiče stvaralački um. Upotrebna i razmenska vrednost dominiraju društvima, odn. stvari, proizvodi, rezultat rada su se odelili i otrgli od procesa, i izgradili imperiju kapitala koji suvereno gospodari svetom. Zbog toga su u pravu oni koji govore o kapitalizmu kao o velikoj laži u kojoj živimo. On je nastao na odeljivanju od procesa, na pljački, na nepravednoj raspodeli nove vrednosti. Sukob između vlasnika kapitala, koji podjarmljuje prirodu i vlasnike radne snage, traje od kad je ustoličen kapitalizam kao društveni poredak.

Međutim, savremeni, digitalni kapitalizam proizvodi neke druge konstelacije u društvu. Govori se o kapitalističkom društvu bez kapitala (u klasičnom smislu). Analitičari su izračunali, procenili da 500 najvećih korporacija u svetu poseduje 20% tzv. „*opipljivog*“, a ostalo je „*neopipljivi kapital*“. To je kapital skriven u moždanim vijugama i silikonskim čipovima. Veštačka inteligencija i mašinsko učenje, postaju oblik radne snage koji zamenjuje radnike. U prvom planu je rad zasnovan na veštinama, na skupljanju i serviranju podataka, koji se potom tehnologijama prerade u nove proizvode. U prvi plan dolazi korporacijska kultura, kompetentnost rada, odn. pravila i standardi međusobne saradnje onih koji opslužuju digitalne parkove. Ta kultura ne može živeti (za sada) u mašinama, već u opsluživačima, koji su upućeni da se s vremena na vreme menjaju i prilagođavaju.

Prognozira se da će razvoj veštačke inteligencije vremenom još više potiskivati opsluživače iz proizvodnje. Oni su sami stvorili veštačku inteligenciju, kao rezultat prikupljanja i korišćenja beskonačnog niza podataka. Kako sada obuzdati, kontrolisati i amortizovati taj okrutni svet koji emituje digitalni kapitalizam?

Na društvenoj, a nadasve proizvodnoj sceni društva odvijaju se tektonske promene, u kojima dominiraju učenje, istraživanje, inovacije. Ovi atributi rada sve više u sebi nose vrednosti i proizvode, koji dominiraju i koji postaju izvor moći i vladanja.

Neke zemlje (nordijske) pokušavaju putem države (politike), da podatke koji ulaze u korpuse veštačke inteligencije tretiraju kao javno dobro, da se raznim državnim regulacijama i kontrolama obuzdaju negativni proizvodi ovih matrica proizvodnje novih vrednosti.

U nekom, mogućem sagledavanju odnosa u savremenim društvima, nesporno se sve više detektuje politička arena sa svojim institucionalnim aranžmanima kao zaostala i anahrona u odnosu na izazove vremena. Da li se to postupno gubi i marginalizuje ta posebnost političke sfere, te klasične relacije interesa i posredovanja, ta posebnost ovog ili onog ideološkog struktuiranja? Da li pojava društvenih mreža, iznad svega horizontalnih u mnogome nagoveštava novog socijalnog subjekta koji bi mogao imati kapacitete za promenu, re-evolucionisanje postojećeg, datog?

Nesporno da svako društvo, a nadasve politički poredak, iznova polaže račune iz primene demokratskih načela u svom funkcionisanju. Ne radi se samo o postojanju institucija, standarda, pravila, procedura, ne samo o procesu društvenih odluka, već i o realizaciji, delovanju, primeni, rezultatu tih odluka. Dobro je znano da je demokratska matrica odlučivanja ipak najmanje loše rešenje, ali za sada nema boljeg. Radi se o vladavini naroda, o uticanju što šireg kruga pripadnika društva na donošenje odluka, a ne prevashodno i samo političkih aktera vladanja.

Ljudske slobode i prava, nesporne su (za sada) tekovine ovog sveta, bez kojih se ostvarivanja i potvrđivanja, ne može vršiti vlast. Međutim, ovde ima ne malih iskliznuća u režimima, ma koliko su ove „*korpe prava*“ minimum ispod kojeg se ne može ići. Za svaki demokratski poredak, važno je da se obezbeđuju ljudske slobode i prava, da bi svaki pripadnik društva imao šansu, mogućnost da utiče, učestvuje u procesima donošenja odluka. Dakle, pored političkih institucija, treba da postoje razni društveni agregati koji mogu da vrše uticaj i da kreiraju odluke (javno mnjenje – javnost, mediji, društvene organizacije i pokreti, NVO, akademske zajednice itd). Pretpostavlja se da se u prožimanju društvenih i političkih subjekata, u konkurenciji aktivizama, može dobiti najmanje loš predlog i najmanje loša odluka.

Ako se uzme da je pojedinac, osoba, ljudsko biće ta ključna i jedina adresa, ne samo kao individua, već i društveno biće, koje se uspostavlja svaki dan iznova kao pojedinac, kao pripadnik raznih posebnosti (profesija, pol; rasa, nacija, religija, generacija, mesto rođenja, etc) onda sve to što se čini u svetu rada i vladanja ima smisla ako radi na ostvarivanju njegovog individualizma i socijalnog dostojanstva. Uloga partije i države biva presudna u funkcionisanju i ostvarivanju razvoja društva. Dakako, treba imati u vidu sa su razna iskliznuća i posrnuća, razne (zlo)upotrebe i te kako moguće. Davno je rečeno da sreću čoveku ne može doneti ni država, ni partija, ni sistem, već on sam udružen i povezan, u saradnji sa drugima.

Radikalne reforme, re-evolucionisanja, socijalni i politički iskoraci, neumitno se pokreću u političkoj areni. Na dnevnom redu su rezovi, pre svega u političkoj strukturi društva, da bi se potom širili na socijalnu, ekonomsku i duhovnu ravan. Rezovi su proizvod kriza, iscrpljenosti i presahlosti vladajućih matrica odlučivanja i proizvodnje života.

Danas su potrebne ideje i organizovanja koja će radikalno re-evolucionarno menjati postojeće u interesu trajanja i opstanka, svakako bez krvi. Na horizontu, kao zadatost stoji građanin, čovek koga valja ostvariti u nama. U tom smislu i na tom fonu, držim da neka tradicija poreporučuje „*levicu*“ (kao sveukupni i problematični naziv) za ovakve i slične iskorake. Uostalom, zašto ne bi iznova propitivali ono što je u korpusu društva, da bi živeli bolje, srećnije, sigurnije i izvesnije?

II Članci i studije

PRVI RUKOPIS IZ PUSTOLINE - Razmeđa vekova i Srbija

„Za sada će uglavnom biti mnogo savesti i stida!“

Koča Popović²

Rezime: Krajem prošlog i očetkom ovog veka, pored mnogih drugih istraživača, Imanuel Valerštajn je ukazao na opadanje postojećeg svetskog poretka i na to da će konsolidacija dolazećeg poretka biti relativno duga i da će njen ishod biti neizvestan.

U predgovoru za knjigu, koji je ovde objavljen, ukazuje se na pokušaj, uz sva ograničenja, razumevanja kakav je status društvenih podsystemâ u Srbiji.

Ključne reči: *Neravnoteža u svetu; nedemokratija nad demokratijom; Srbija: pitanja bez odgovora.*

¹ Profesor u penziji Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. E-mail: drjovano@f.bg.ac.rs.

² Koča Popović, *Hronika lumbaga ili slavenska binda*, u: Koča Popović, *Nacrt za jednu fenomenologiju iracionalnog* (pisao u saradnji sa Markom Ristićem) & *Hronika lumbaga ili slavenska binda*, priredio Gojko Tešić, Prosveta, Beograd, 1985, str. 123.

Otkuda i zašto reč *pustolina* u podnaslovu?

Pùstolina: pust, zapušten, divalj kraj.³

Pustolina u tekstu nije kakvo određeno mesto, kakva oblast, deo kakvog sela ili kraja... nije toponim. Ali, za mene, jeste smisaono i intimno mesto.

U pustolini budućnosti tajne

*Nikakav cvetak procvetati neće*⁴

Pustolina je pusto mesto, mesto na osami.

Pustolina će onoga ko poželi da u njoj zasadi cvet progoniti i, na koncu, zaboraviti.

Pustolina je mesto kojim u maglovita praskozorja tumaraju pustahije i gladni kurjaci.

Pustolina je mesto gde se mladi nadaju boljoj budućnosti, a stari boljoj prošlosti.

Pustolina u kojoj obitavamo nam se, posle proživljenog života, kada već klonemo, naceri iz svog tamnog kutka. I?! Tek tada nam da snagu za još jedan zamah, za još jedan uzlet.

Ne beležim svoje uspomene na događaje, ali beležim neke svoje uvide. Sećanja, naravno, nisu pouzdani hroničar. Ali, i nauka, ma kako stroga bila, nužno je bremenita sivim toposima. Nije utešno, skoro da nema

³ *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, knj. 5, Srpska književna zadruga, Novi Sad, 1973.

⁴ Danica Marković, *Aprilska elegija*, u: Danica Marković, *Trenuci i raspoloženja*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1928, str. 6. O poeziji Danice Marković (1879-1932) Jovan Skerlić (1877-1914) je pisao: „Ovakva osećanja i reči nije mogao imati svaki, i ovake pesme ne peva ma ko... To je originalna, lična, svoja knjiga, kakve se ne javljaju svaki dan, naročito u poeziji... Kod nas je bilo i ima i književnijih i savršenijih i lepših stihova, ali od ovih nervoznih, uznemirenih i čudnih pesama teško da ima iskrenijih.“

Jovan Skerlić, *Pisci i knjige*, knj. I, knjižar i izdavač Geca Kon, Beograd, 1912, str. 145.

onoga ko je uzeo pero u ruku a da je bio siguran u to da ispisuje stvarnost. Usušujem se da pozovem **Getea** (Johann Wolfgang von Goethe) u zaštitu. „I pored najveće lične ljubavi pojedinca prema istini mi ipak ne dobijamo istinu objekata; mi, naprotiv, primamo predmete uvek samo sa vrlo jakom subjektivnom primesom... Stara je istina da mi, ustvari, vidimo i čujemo samo ono što poznajemo. Kad svira orkestar, stručni muzičar čuje svaki instrument i svaki pojedini ton, dok nestručnjak čuje celinu orkestra.“⁵ Da, dodajem ali orkestar, ipak, muzicira zarad doživljaja, užitka slušalaca koji doživljavaju harmoniju, a ne detalj, koji je belodan stručnjaku. Mada, detalj ne mora biti belodan publici, ali može da načini neharmoničnu ogrebotinu, koja će i kod slušaoca izazvati, pre razočaranje, nego užitak. I ovo bi mogao biti začetak jedne duže rasprave na drugom mestu.

Sa druge, pak, strane, arhivi mi nisu dostupni. Oslanjam se na knjige i, kako rekoh, na sopstveno iskustvo.

Da li je došlo doba u kome se lome, osipaju u prah i pepeo, u vatri i magnovenju nade i umovanja generacijâ od mnogo vekova unazad pa do danas? Čini se da se to novo i nepoznato doba već navaljuje na sadašnjost i budućnost. Da li je zaboravljeno je ozbiljno upozorenje koje je dao **Thomas Hobs** (Thomas Hobbes)? „Iako ništa što smrtnici čine ne može biti besmrtno; ipak, kada bi ljudi koristili razum za koji se pretvaraju da ga imaju, njihove države bi mogle biti zaštićene, barem, od propadanja od njihovih unutrašnjih bolesti.“⁶

⁵ Johan Peter Ekerman, *Razgovori s Geteom poslednjih godina njegova života*, Rad, Beograd, 1960, str. 49.

⁶ Thomas Hobbes of Malmesbury, *Leviathan or the Matter, Forme, & Power of a Commonwealth Ecclesiasticall and Civill*, printed for Andrew Crooke, at the Green Dragon in St. Pauls Churchyard, London, 1651, str. 197.

Tako i **Ernst Bloh** (Ernst Bloch), onkraj svoga života iznova propituje pojam utopije. Propituje onda kada već sasvim jasno ječi samrtni hropac jedne ideologije, koja se, herojstvom i krvlju, vikom i drekom, propagandom i silom, pozivala na komunističku utopiju. Ne, nije Bloh napustio svoj princip nade. Skreće on našu pažnju ka neumnom, profanog interesa radi, bagatelisanju utopije, koju ideologije priključuju zarad skrivanja sumorne stvarnosti, koja gamiže ispod njihovih prljavih i ružnih skuta. „Štaviše, ima i manje učenih ljudi u zemlji u kojoj je stvorena prva građanska ideologija, dakle u Engleskoj, kao što su Kipling i Carlyle, koji su se usudili da izgovore rečenicu: *„Kaže se Biblija a misli se na pamuk.“* Ovde je prikrivajuća predstava, na koju je srozana Biblija, sasvim jasna.“⁷

U sumrak poretka, nastalog posle poslednjeg svetskog rata, kada se sve dovodi u pitanje, ali bez valjanog odgovora, javila se **Šošana Zubof** (Shoshana Zuboff) svojom vrlo ozbiljnom, uznemirujućom raspravom. Ona navodi da danas i neki učenici autori pominju sintagmu *sloboda je neznanje*. Ne bih žurio sa ljutitim moralizovanjem *da je danas sve što je važno relativizovano*. Zubof dodaje: „*Proživljeno iskustvo slobodne volje je samo malo neprobavljeno poricanje, proizišlo iz nedostatka informacija o stvarnim determinantama ponašanja.*“ Sloboda se tako smatra „*poremećajem*“ (*alteracijom* – *dodavanje moje*), uz tvrdnju *da je sam pojam „poremećaj“ iluzoran, da je tek snimak vremena koji otkriva prazninu koja čeka da bude popunjena i na kraju transformisana napredovanjem znanja u – zakonitost, u predvidljiv šablon.*“⁸

Na prelazu milenijuma, dogodila se još jedna dramatična i kardinalna transformacija. **Manuel Kastels** (Manuel Castells) kaže da dosadašnja podela na tri sveta, a naročito na Prvi i Treći svet više ne postoji. Informatički kapitalizam stvara svoj svet – i to brutalan svet. Ono što se nekada zvalo Drugi svet... se raspalo, nesposobno da savlada sile informacionog doba. U isto vreme, Treći svet je nestao kao relevantna celina, lišen svog značenja

⁷ Ernst Bloch, *Ideologija i utopija*, u: Ernst Bloch, *Oproštaj od utopije? Predavanja*, izdanje pripremilo i pogovor napisala Hanna Gekle, prevela Olga Kostrešević, Izdavački centar Komunist, Beograd 1986, str. 48.

⁸ Shoshana Zuboff, *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*, PublicAffairs, New York, 2019, str. 346.

i posebno reorganizovan u svom ekonomskom i društvenom razvoju. Ipak, Prvi svet nije postao sveobuhvatni univerzum neoliberalne mitologije i ideologije. Zato što se pojavio novi svet, „Četvrti svet, sastavljen od više crnih rupa socijalne isključenosti širom planete. Četvrti svet obuhvata velika područja sveta, kao što je veći deo podsaharske Afrike, i osiromašena ruralna područja Latinske Amerike i Azije. Ali on je takođe prisutan bukvalno u svakoj zemlji i svakom gradu u ovoj novoj geografiji socijalne isključenosti...”⁹ Taj svet je sačinjen, tvrdi dalje Kastels, od miliona beskućnika, zatvorenih, prostituisanih, kriminalizovanih, brutalizovanih, stigmatizovanih, bolesnih i nepismenih ljudi. Svuda je njihov broj sve veći i vidljiviji. Selektivna trijaža informacionog kapitalizma i slom države blagostanja jačaju društvenu isključenost. Uspon Četvrtog sveta je neodvojiv od rasta informacionog globalnog kapitalizma.

Sećam se jednog davnog razgovora sa ocem. U jednom trenu me je pitao:

„Đoko, znaš li u čemu je razlika između moje i tvoje generacije?“ I odmah je odgovorio: „Mi smo imali nadu.“ I završio: „Pust i prazan je život bez mašte.“

To dokle smo, kao zajednica, dogurali se desilo i događa se i zahvaljujući našem generacijskom nehaju spram čiste nade naših roditelja i, sa druge strane, spram tvrdih i opasnih životnih činjenica koje se nadvijaju nad našom generacijom. Od revolucionarno autokratski pokrenutog progressa, od prosvetlene autokratske modernizacije, što je dalo dobre plodove u svim oblastima života konkretnih ljudi, kakvih u istoriji ovog područja nije bilo ni pre, ni posle – sve do sunovrata u klasno eksploatatorsku i nacišovinističku apoteozu iznova konstruisane „bolje“ prošlosti, kao svetom vodičom osveštane obećavajuće budućnosti? Danas odgovora nema. Da li će ga ikada uopšte biti? Ne verujem. Znam to da odgovor na ovo pitanje nemam, niti ga slutim. Samo osećam stid pred sobom i još više, mnogo više, stid pred svojom decom.

⁹ Manuel Castells, *The Information Age. Economy, Society, and Culture*, knj. 3, *End of Millennium*, Chichester, 2010, str. 169.

Nama znani poredak vrednosti, običajnosti, navikâ, načina reprodukcije života, modernosti, tradicionalizma, razumevanja čoveka i društva... je već, recimo tako, umoran. Kultura, ekonomija i politika menjaju svoju bît... Budući da u društvu i istoriji ništa nije nepokretno, niti monolitno, da sile promene uvek deluju, bilo bi nesmotreno posmatrati bilo koju formaciju kao iznutra relativno dobro i trajno funkcionalno konsolidovanu i kao otpornu na dijalektiku. Mi delimo i odvajamo epohe, više zarad njihovog razumevanja i izgradnje vrednosnog odnosa prema njima, no što su one uistinu međusobno različite. Čak, stvaramo pojmove u veberovskom (metodskom) smislu idealnih tipova. Međutim, pojavu moramo misaono da okamenimo, umrtvimo kako bismo je posmatrali – ali ona nije mrtva. Značiželjno gledamo neki predeo na fotografiji, ne želimo da znamo, ali slutimo da taj predeo tren posle slikanja više nije identičan sebi. Niti će ikada više biti. U toj međuigri i vijuganja znanja i slutnje leži klica, kako umetnosti, tako i nauke. Desilo se i meni da se predmet moga proučavanja, dok sam pisao disertaciju – raspao.

Zato valja osmatrati čak i delovanje „beznačajnih“ delića stvarnosti. Ne treba gledati samo na „*beznačajne*“ manifestacije, već i na one, koje nam izgledaju kao „*bezopasne*“. Evo još jednog primera. Skoro nikoga u Nemačkoj, pa ni u svetu nije uznemirila pojava organizacije *Kraft durch Freude* (Snaga kroz radost) u nacističkoj Nemačkoj. Snaga kroz radost je bila snažna režimska organizacija za ideološku propagandu i stvaranje duha militantske homogenizacije. O njoj je **Vilijam Širer** (William Lawrence Shirer), američki novinar i ratni dopisnik, pisao u svom kapitalnom delu *Uspon i pad Trećeg Rajha*.¹⁰

Dr **Robert Ley** (Robert Ley) je bio nemački političar tokom nacističke ere, **Adolf Hitler** (Adolf Hitler) ga je postavio na čelo Nemačkog radničkog fronta (*Deutsche Arbeitsfront*, DAF). Ley je rukovodio Radničkim frontom od 1933. do 1945. godine. Imao je, pored toga, mnoge druge visoke funkcije u Nemačkoj nacističkoj stranci. Izvršio je samoubistvo dok je čekao suđenje u Nirnbргу za zločine protiv čovečnosti i ratne zločine.

¹⁰ William L. Shirer, *The Rise and Fall of the Third Reich. A History of Nazi Germany*, Simon and Schuster, New York, 1960, str. 265-267. O ovome vidi glavu *Life in the Third Reich: 1933-3.7*

Robert Lej je osmislio organizaciju pod nazivom *Kraft durch Freude* (Snaga kroz radost). Današnjim jezikom rečeno, bila je to akcija u osvit uspostavljanja tzv. *meke moći*. U totalitarnim diktaturama dvadesetog veka, kao i pre njih, smatralo se da je neophodno kontrolisati ne samo radno vreme već i slobodno vreme pojedinca. U periodu pre nacističke diktature Nemačka je imala desetine hiljada klubova posvećenih dokolici i razonodi, od šaha i fudbala do posmatranja ptica. Pod nacistima nije bilo dozvoljeno da funkcioniše nijedna organizovana društvena, sportska ili rekreativna grupa mimo kontrole i uputstava Snage kroz radost.

Za običnog Nemca u Trećem Rajhu ova zvanična sveobuhvatna rekreativna organizacija bez sumnje je bila bolja nego bilo koja drugačija. Organizacija je, na primer, omogućila članovima Radničkog fronta jeftina putovanja. Dr Lej je dao da se izgrade dva broda od 25.000 tona (jedan je nazvao po sebi) i iznajmio je deset drugih da upravljaju okeanskim krstarenjima za Snagu kroz radost. Za nemačke radnike je to bio dobar način zabave i organizovane dokolice. I to po vrlo povoljnim cenama! Krstarenje do Madeire, na primer, koštalo je samo 25 dolara, uključujući voznu kartu do i od nemačke luke, a i ostali izleti su bili podjednako jeftini. Plaže na moru i na jezerima preuzete su za hiljade turista – jedna u Rigeni na Baltiku, koja nije bila završena do početka rata, pripremala je hotelski smeštaj za dvadeset hiljada ljudi – a zimi su specijalne skijaške ekskurzije do Bavarskih Alpa organizovane po ceni od 11 dolara nedeljno, uključujući prevoz automobila, sobu i pension, iznajmljivanje skija i časove instruktora skijanja.

Sportovi su organizovani masovno. Više od sedam miliona ljudi je, prema zvaničnim podacima, godišnje u njima učestvovalo. Organizacija je, takođe, stavila na raspolaganje po povoljnim cenama ulaznice za pozorište, operu i koncerte, čime je radnom čoveku omogućila više zabave, kako su se nacistički zvaničnici često hvalili. Snaga kroz radost je imala svoj devedesetočlani simfonijski orkestar, koji je bez prestanka imao koncerte u celoj zemlji, često svirajući u manjim mestima u kojima dobra muzika obično nije bila dostupna. Konačno, organizacija je preuzela oko 200 institucijâ za obrazovanje odraslih koje su uspešno delovale u Vajmarskoj Nemačkoj.

U svim oblastima kojima se bavila Snaga kroz radost organizovana je snažna propaganda nacističke ideologije. Opis delovanja organizacije Snaga kroz radost, koji je dat gore, je preuzet iz knjige Vilijama Širera ne samo opisa radi. On je jednom prilikom koristio usluge Snage kroz radost (neka-ko kao u sociološkom metodu koji se više skoro i ne koristi – posmatranje kroz učestvovanje) i predstavio čitaocu ne samo opis, već i svoje osećanje – nelagodu, čuđenje i strah. Čak je i cene, radi jasnoće prikaza, predočio američkom čitaocu u dolarima.

I ne samo Snaga kroz radost. Širer piše i o drugim Hitlerovim „*projektima*“ čije su se intencije slivale u centralnu ideju ideologije – nacistička mobilizacija i militarizacija – priprema za osvajajući rat. Proizveden je „narodni“ auto *Volkswagen*, koji može da kupi svaki Nemač, naročito svaki nemački radnik, poput američkog radnika. Hitler je zahtevao da industrija proizvede automobil po ceni od 990 maraka. Industrija to nije mogla i on je naložio Dr Leju da proizvodnju automobila preuzme DAF. Ali, ni taj naum nije doveo do cilja – da u Nemačkoj bude, po glavi stanovnika više automobila nego u Americi. U Americi je svaki peti stanovnik imao automobil, u Nemačkoj svaki pedeseti. Dr Lej je 1938. godine prionuo na posao da se izgradi „*najveća fabrika automobila, veća od Forda*“. Tih investicionih para nije bilo. Lej je onda uveo pravilo „*plati, pa nosi*“, što je značilo da svako ko želi automobil, unapred uplaćuje pet maraka nedeljno. Kada uplati 750 maraka, onda budući kupac dobije vlasnički broj. Ali, po ovom pravilu nijedan kupac nije dobio auto. Fabrika je izgrađena i odmah je krenula da proizvodi ratnu opremu. Drugi svetski rat je zvanično počeo 1. septembra, naredne, 1939. godine, napadom na Nemačke na Poljsku.

Radnik je bio prevaren i sveden na nekakvog industrijskog kmeta. Iako malo sklon nacističkoj ideologiji, radnik se nije mnogo ljutio zbog svog inferiornog položaja. Moćna nemačka ratna mašina ne bi mogla nastati bez nemačkog radnika, pedantnog i poslušnog. protivio. Vekovima je obični Nemač živeo u uslovima društvene kasarnizacije, oficirskog (pukovničkog) zapovedanja, drila i poslušnosti. Širer se ovde ograđuje i kaže da „*nije dobro uopštavati*“, ali dodaje da je sâm video kako je radnik u Berlinu i Ruru ciničan prema režimu, ali da nije bio spreman na pobunu. Neorganizovan i bez vođstva – nije mogao ništa. Režim je već uništio radničke sindikate i partije.

Ali glavni razlog što je radnik bio poslušan je taj što je imao relativno sigurno zaposlenje. Posmatrač koji je znao nešto o njegovoj nesigurnoj situaciji tokom Vajmarske Republike mogao je da razume zašto nije bio očajan zbog gubitka političke slobode, svojih sindikata i partija. U Republici su radnici bili politički slobodni da gladuju i umru. Hitler im je oduzeo slobodu, ali je relativno sigurnom nadnicom obezbedio sebi podršku radništva. Nisu radnici podžavali njegovu defektnu ideologiju ili njegove zle namere već Hitleru proizvodnju za rat¹¹.

Pravilo dr Leja „*plati, pa nosi*“ je pervertovano u pravilo „*napravi tenk i kuršum, pa nosi hleb kući*“.

U svim oblastima kojima se bavila Snaga kroz radost organizovana je snažna propaganda nacističke ideologije. Slično se radilo sa omladinom, sa radnicima u Nemačkom radničkom frontu, sa ženama u okviru domaćićkih udruženja, sa decom u obdaništima... Militantna mobilizacija i homogenizacija je završena pre početka rata. Politika je postala ekskluzivni zabran kojim upravlja firer. Više nije javna stvar. Stanovništvo je, oblikovano, propagandom i prividom prosperiteta rado prihvatilo da bude kontrolisana podanička masa.

Pogledajmo sad kako stvari sa političkim i ekonomskim pravima radništva stoje u današnjem kapitalizmu. Sada je ugovor o radu je obesnažio interes za politiku, kao javnu stvar. Ugovor o radu je koncentrisan oko ekonomskih pitanja – visine nadnice, uslova rada... O tome pregovaraju zaposleni i poslodavci. Klasni sukob je sveden i odvojen od političkih pitanja. „*Paradolsalno, ozakonenje prava na status građanina je do izvesne mere olakašavalo klasnu vladavinu putem nadzora... Ključno mesto je bio kapitalistički ugovor o radu (kurziv – moj). On je isključivao mogućnost uticaja*

¹¹ Isto, str. 236 i dalje.

radnika na organizaciju radnog mesta. Ovo isključenje je bilo izraz *„buržoaskih“ građanskih prava koja su šttila prava privatne svojine. Radnici su pravo glasa, koje im se odricalo na radnom mestu, mogli ostvarivati samo u političkoj sferi. I u političkoj, i u ekonomskoj sferi prava na status građanina su bila „središte klasnog sukoba.“*¹² **Entoni Gidens** (Anthony Giddens) potvrđuje ovu istinu. *„U pogledu ugovora o radu, i formalna prava kolektivnog pregovaranja koja su stečena, i stvarno vođenje pregovora, u praksi su stremili, kao i sam ugovor, da se koncentrišu na ekonomska pitanja: visina platâ pre svega, načini ugovornih formulacija i uslovi pod kojima se odvija proces rada. Ovu koncentraciju klasnog sukoba ću nazvati „ekonomizmom“ i izneću argument da je ograničenje klasnog sukoba oko ugovora o radu na ekonomizam od središnjeg značaja za „izolaciju“ ekonomije od politike u kapitalizmu, a time uslova društvene reprodukcije.“*¹³

Već je opšte mesto (da li i istinito?!) da na dalekom istoku buja jedna (po ko zna koji put) nova, jaka, mlada i sveža civilizacija, obilato kreirana iz samih vrhova državne vlasti. A da, sa druge strane, na zapadnoj strani umor i krize kapitalizma lagano isisavaju krvotoke i da ih čine sve neotpornijim. Ne opredeljujem se vrednosno ni ka jednoj, ni ka drugoj strani. Sve se to oslikava gigantskim ideološkim i propagandnim aparatima. Nema ljudske delatnosti koja nije upregnuta i spregnuta u *„objašnjavanje“* slike na tom velikom bilbordu. Senku tog osunčanog bilborda čine neizvesnost, strepnja, neznanje i – poverenje u nove autoritete i autoritarnosti. Sloboda je kič-prizor na zidovima *„javnosti“*. Preporučuje se posvećeno gledanje u bilbord-sliku, kao u izvesnu budućnost. I poverenje u prve otiske njenog hoda.

Podno ogromnih stakleno betonskih i aluminujmskih, sterilno ispranih zgradurina – simbolâ moći, među čijim zidinama stoluje moć, skvrčio se uplašeni, pljačkani, obmanjivni, ni živ – ni mrtav čovek iz svakodnevlja. Na sva pitanja koja bez reda vršljaju njegovom glavom – sluti samo jedan odgovor – sumorna neizvesnost.

¹² Denis Smit, *Uspon istorijske sociologije*, s engeskog prevela Milanka Radić, Zavod za udžbenike i nastavna sredsva, Beograd, 2001, str. 176.

¹³ Anthony Giddens, *A Contemporary Critique of Historical Materialism*, Palgrave Macmillan, Hampshire and New York, 1995, str. 223.

Ne nameravam da dam celovitu sliku ili opsežnu teoriju o slučaju koju ističem. Ne nameravam da dam celovitu sliku ili opsežnu teoriju o slučaju koju ističem. Nije moj pokušaj nikakav futurizam, niti ikakvo neupitno predviđanje, niti predstavlja ambiciju za osmišljavanjem neke sveobuhvatne teorije. Ali, lomovi, tj. društveni procesi, koji su belodani me navode na upit(a)nost. U knjizi će se naći neki uvidi koji, po mome mišljenju, jesu i svojevrzne indicije. Pažnju usmeravam ka nekim pojavama i manifestacijama ovog (još jednog) prelaznog perioda koje se čine indikativnim ili posebno vidljivim u ovakvim vremenima. Tačnost ili pogrešnost mog viđenja će odrediti, verujem, budućnost. Koja je tu, pred kapijom.

Meni je značajno to kako se ovi svetski lomovi prelamaju u Srbiji i preko Srbije. Biram da pišem i onome što empirija ume da izmeri, da obrazloži, da klasifikuje, da oceni, da interpretira..., ali ne može da zadre u vidljive pojave, koje se ne mogu meriti i o kojima reč mogu da daju umetnost, lični ili kolektivni doživljaj, samoocenjivanje, osećanje sreće ili nesreće... Unutrašnje boje, osećanja, nade i teskobe, strepnje... se ne mogu klasifikovati i meriti. Zamena smrtne presude robijašu za višedecenijski zatvor može, verovatno, kod njega izazvati radost tako veliku kakvu drugi ljudi, sabijeni u skućene, depresivne prostore životne rutine nikada neće doživeti. Ovi drugi će napustiti svet a da nikada nisu osetili radost koja životnom lepotom potresa svo robijaševo biće, dramatičnije od vulkana, razornog zemljotresa, rata... – i to za sav život. Prema tome, esejističkim jezikom se mogu iskazati i oslikati pojave onakve kakve jesu u oku i duši posmatrača ili aktera.

Evo, primera radi, recimo da se čudimo autokratijama, konzervativizmima, diktaturama, ali i životu koji se živi u tim uslovima. Ne pitamo se o tome da li ljudi u samoprihvaćenim stegama ipak vide garanciju egzistencijalne sigurnosti koju im daje protivdemokratska vlast. Jer, sloboda se može osećati i na zaparloženim utrinama „samo da ne bude rata, da ima hleba i krova nad glavom i da se slavi slava“, kako reče čovek iz jedne zabiti pred kamerom. Tu je odlučni i neupitni početak i kraj njegovih životnih potreba. On je spokojan. A zar osećanje spokoja u poretku nije najdublje htenje miliona ljudi? I najviši doktrinarni ideal ideologije, ma kakva ona bila? Ali, katkad se javi samosvojni pojedinac ili, čak, samosvojna grupa koji postavljaju pitanja

o kakvoći poretka. Klica promene je to i inicijacija koja pokreće mehanizme poretka. Tada će se i naš čovek pred kamerom osvedočiti o stvarnosti u kojoj živi. Možda će je braniti, možda obarati, možda će ćutati, ali u glavi će se roditi stav.

Uzmimo za primer Rusiju, koja je krenula u imperijalni pohod na Ukrajinu. Tim pre što je hegemoni karakter svoje politike vekovima gradila i gradi i unutar svojih granica. Pitanje je, da li se treba odricati od Rusije, Srbije, Sjedinjenih Država... zarad njihovog inherentnog silništva kako unutar sebe tako i spram sveta?

Eto, i u ovom slučaju mislim da se Rusije se ne traba odricati. Čak ni zarad antihumane strane njene politike. Jer, dokle god postoji makar i jedan pojedinac koji je samosvojan u odnosu na preteću silu, to znači da drugačija mogućnost, skrivena u sistemu, postoji. Takvih u Rusiji ima. Više od jednog.

Uveren sam da je ruska umetnost spasavala i da spasava Rusiju iz mračnih ponora u koje je upadala. Kolokvijalno, najtrajnija, najžilavija politička opozicija u Rusiji je vekovima bila umetnost. I to iako su ruski umetnici (znani i neznani) često provodili živote u tamnicama ili su ostajali bez glave. Ona je estetizacija vekovnih nedoumica Rusa. Naročito je književnost bila majdan otpora samodržavlju i neslobodi. Otpor je bio i hrabar, i otvoren, ali i implicitan dubokim poniranjem u mučninu ruske zbilje. Nasuprot surovosti samodržavlja, književnost je na dnevnu svetlost uporno iznosila duh ruske zajednice. Pa, čak su i umetnici socrealizma umeli da progovore jezikom i metaforom čime su slikali moguću stvarnost. Čime su slikali utopiju, nadu.

I tako, od monaha **Alimpija** do **Rubljova**... od **Gogolja** do **Peljevina**... od **Musorgskog** do **Šostakoviča**... od **Puškina** do **Mandeljštama**... demokratija i sloboda se u Rusiji oglašavaju kroz umetnost. To jeste Rusija. Istinska.

Slamao se i slama se svet od kad je veka i sveta. Slama se i sada. Načini su drugačiji – ali slamanje je slamanje. A i nedoumice su tada teške, mučne.

Evo većeg izvoda iz romana *Život i sudbina*, **Vasilija Grosmana** (Василий Семёнович Гроссман). Grosmanova tema u romanu je Staljin-gradska bitka. Baš događaj i vreme kojim je, pored drugih zbivanja u drugom svetskom ratu, utemeljen naredni svetski poredak.

„ Da, da, naslednici! – rekao je Černjecov. – Znete li šta su za Rusiju značili slobodni izbori za Ustavotvornu skupštinu? U zemlji hiljadugodišnjeg ropstva! Hiljadu godina Rusija je bila slobodna nešto više od pola godine. Kada razmišljam o suđenjima trideset sedme godine, setim se sasvim drugačijeg nasleđa, sećam se pukovnika Sudejkina, načelnika Trećeg odeljenja, on je zajedno sa Degajevim hteo da inscenira zavere, zastraši cara i na taj način preuzme vlast. Smatrate li Staljina Hercenovim naslednikom?

- Jesi li stvarno budala? upita Mostovskoj. Jesi li ozbiljan u vezi sa Sudejkinom? A šta je sa najvećom socijalnom revolucijom, eksproprijacijom eksproprijatora, fabrikama oduzetim kapitalistima, i zemljom oduzetom zemljoposjednicima? Da li ste to prevideli? Čije je ovo nasledstvo, Sudejkina, ili šta? Šta je sa univerzalnom pismenošću i teškom industrijom? A šta je sa najezdom četvrtog staleža, radnika i seljaka, u sve oblasti ljudske delatnosti? Dakle, da li je ovo Sudejkino nasleđe? Žao mi je zbog tebe.

- Znam, znam, rekao je Černjecov, oni se ne raspravljaju sa činjenicama. Oni ih objašnjavaju. Vaši maršali, i pisci, i doktori nauka, umetnici i narodni komesari nisu sluge proletarijata. Oni su službenici države. A mislim da se nećete ni usuditi da one koji rade na njivama i radionicama nazovete vlasnicima. Kakvi su to majstori! Odjednom se nagnuo prema Mostovskom i rekao:

- Inače, od svih vas poštujem samo Staljina. On je vaš graditelj, a vi ste čistunci! Staljin zna: čelični teror, logori, srednjovekovna suđenja vešticama – to je ono na čemu se temelji socijalizam u jednoj određenoj zemlji.

Mihail Sidorovič je rekao Černjecovu:

- Dragi moji, čuli smo svu ovu podlost. Ali vi, moram da vam kažem iskreno, o tome govorite naročito podlo. Osoba koja živi u vašoj kući od detinjstva, a zatim je izbačena iz nje može biti tako gadna. Znate li šta može postati on, ovaj proterani?.. Lakej! Pažljivo je pogledao Černjecova i rekao:

- Neću da lažem, prvo sam hteo da se setim onoga što nas je povezivalo 1898, a ne onoga što nas je razdvajalo 1903.“¹⁴

Čini mi se da Grosmanovim promišljanjima valja pridodati i reč **Maksima Gorkog** (Максим Горький [Алексей Максимович Пешков]). Iako uvereni saputnik (попутчик) revolucije, u jeku sâme reovolucije je kritikovao nalog revolucionarne partije da nikako ne traba otvarati neka važna

¹⁴ Василий Семенович Гроссман, *Жизнь и судьба*, Куйбышевское книжное издательство, Куйбышев, 1990, str. 257-258. Vasilij Semjonovič Grosman (*Василий Семёнович Гроссман*; 1905-1964) je napisao roman-epopeju *Život i sudbina* o Staljingradskoj bitki. Pre toga je o istom istorijskom događaju napisao roman *Za pravednu stvar*. Shvatio je da je, bez namere, u stvari napisao dva dela istog romana. Kod nas je Prosveta (1986) objavila oba romana kao dilogiju pod naslovom *Život i sudbina*. U teoriji o književnosti se roman često smatra „Ratom i mirom dvadesetog veka“. Roman Vasilija Grosmana o Staljingradskoj bitki prvi put je objavljen 1952. godine u časopisu „Novi svet“ i ubrzo je osporen u skladu sa kampanjom „borbe protiv bezdomnih kosmopolita“, posle poražavajućeg članka književnika Mihaila Semjonoviča Bubenova (*Михаил Семёнович Бубенов*; 1909-1983) u listu Pravda. Zbog toga je roman objavljen 1954. godine u skraćenoj verziji (puno izdanje je objavljeno 1956). Grosman je roman *Život i sudbina* u potpunosti završio 1959. godine Ali 1961. godine KGB je zaplenio rukopis i sve beleške. Grosman nije uhapšen (Hruščov [*Никита Сергеевич Хрущёв*; 1894-1971] je bio na vlasti), već je sklonjen iz javnog života. Tajnim disidentskim putevima je ipak jedna sačuvana kopija prokrijumčarena na Zapad i objavljena 1980. godine u Švajcarskoj. U Sovjetskom Savezu je u potpunosti objavljen 1988. godine. Grosman je umro 1964. godine i nije dočekaio objavljivanje svog remekdelo.

Zašto je rukopis zaplenjen? Grosman je napisao epopeju o Staljingradskoj bitki, ali je pisao i o teškim nedoumicama koje more ljude u staljinskom Sovjetskom Savezu. To je ona ruska umetnost koja iznosi na svetlo dana grandiozne događaje iz ruskog života i istorije, ali i koja sumnja ogorčeno, u sopstvenim mučninama, u čovečnost ruske vlasti i države.

O tome da je Grosmanovo delo „Rat i mir dvadesetog veka“ vidi: Joseph Epstein, *Tolstoy's Heir. Vasily Grossman's 'Life and Fate' is an unflinching chronicle of the Battle of Stalingrad*, The Wall Street Journal, May 5, 2007.

Бенедикт Сарнов, „Война и мир“ двадцатого века, Лехаим, ежемесячный литературно-публицистический журнал и издательство, Москва, январь 2007.

društvena pitanja dok se ne ostvari pobjeda. I danas ćemo kod nas čuti sličan ili isti zahtev partija koje nastoje da ostvare svoju politiku. „*Prerano je govoriti o tome; prvo moramo preuzeti vlast u svoje ruke.*’ Nema opakijeg otrova od vlasti nad ljudima, to moramo zapamtiti ukoliko ne želimo da nas vlast otruje, pretvarajući nas u ljudoždere, još podlije od onih protiv kojih smo se celog života borili.“¹⁵

Danas je, više nego ranije, otvoreno pitanje: jesu li uistinu devetnaestovekovne i dvadesetovekovne revolucije, nošene utopijskim poletom uistinu ostvale humano nasleđe, koje se vremenom razvija i raste. **Frensis Fukujama** (Francis Fukuyama) je pokušao da nam otkrije stvarnost „*kraja istorije*“, kao konačno nađenog stanja stalnog razrastanja slobode i demokratije u uslovima koje uspostavlja ideologija koja baštini univerzalne ljudske vrednosti koje niču iz slobode pojedinca. Dakako, bio je to manje-više uspešan pokušaj preporučivanja jedne učene ideološke tvrdnje. „*Sadašnja kriza autoritarnosti nije počela Gorbačovljevom perestrojkom ili padom Berlinskog zida. Ona je počela pre više od od jedne i po decenije, s padom niza desničarskih autoritarnih vlada u Evropi.*“¹⁶

Da li je tako? Čini se da baš i nije. I sâm Fukujama je docnije, suočen sa ozbiljnom kritikom, učinio izvestan otklon. Na kraju drugog izdanja *Kraja istorije...*, on kaže: „*Jer uprkos nedavnoj svetskoj liberalnoj revoluciji, dokazi koji su nam sada dostupni u vezi pravca lutanja vagona moraju ostati privremeno neuverljivi. Niti, u krajnjoj liniji, ne možemo znati, pod uslovom da većina vagona na kraju stigne do istog grada, da li će njihovi putnici, malo se osvrnuvši na svoju novu okolinu, videvši da je neprikladna, pogled usmeriti ka novom i udaljenijem putovanju.*“¹⁷ Ipak, učinio je još veći otklon par godina kasnije:

„*Argument sadržan u The End of History and the Last Man (New York, 1992) sastoji se od empirijskog i normativnog dela: kritičari su pobrkali to dvoje i njihov pravi odnos. Tvrdnja da smo došli do ‘kraja*

¹⁵ Максим Горький, *Несвоевременные мысли. Статьи 1917-1918 гг.*, Editions de la Seine Paris, 1971, str. 135. Objavljeno u: Новая Жизнь, № 205, 19 декабря 1917 г. (1 января 1918 г.)

¹⁶ Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, The Free Press, New York, 1992, str. 13

¹⁷ Isto, str. 339.

istorije' nije izjava o empirijskom stanju sveta, već normativni argument koji se tiče pravednosti ili adekvatnosti liberalnodemokratskih političkih institucija. Normativni sud je kritično zavisao od empirijskih dokaza koji se tiču, na primer, izvodljivosti kapitalističkih i socijalističkih ekonomskih sistema, ali na kraju počiva na supraempirijskim osnovama. Empirijski deo postavlja pitanje da li postoji nešto poput hegelijansko-marksističkog koncepta istorije kao koherentne, usmerene evolucije ljudskih društava u celini. Odgovor na ovo je potvrđan i leži u fenomenu ekonomske modernizacije zasnovanoj na usmerenom odvijanju savremene prirodne nauke. Ovo poslednje je ujedinilo čovečanstvo do stepena bez presedana i daje nam osnovu da verujemo (kurziv – moj) da će vremenom doći do postepenog širenja demokratskih kapitalističkih institucija. Ovaj empirijski zaključak, međutim, samo nam daje nadu (kurziv – moj) da svetska istorija ima progresivni karakter i ne dokazuje normativni slučaj. Normativno utemeljenje moderne liberalne demokratije je zaista dovedeno u opasnost filozofskom 'krizom modernosti'... Savremene postmodernističke kritike mogućnosti takvog utemeljenja nisu se, međutim, na adekvatan način suočile sa destruktivnim posledicama njihovih stavova po liberalno demokratska društva. Ova aporija... predstavlja centralno intelektualno pitanje našeg doba.“¹⁸

No, Fukujami se ne može uzeti za zlo to što nije predosetio da je krajem minulog stoleća pokrenuta duboka sistemska kriza. A iz nje ratna kataklizma, kojoj se danas ne vidi kraj. I koja uteruje strah od još strašnije kataklizme.

Sa druge strane, **Immanuel Valerštajn** (Immanuel Wallerstein), krećući se drugim teorijskim i istraživačkim putanjama, zaključuje da su globalna i klasna podela rezultat funkcionisanja kapitalizma od samog početka. Kako on kaže, od 16. stoleća. Ta podela je klica najvećeg broja međudržavnih, međuetničkih, međureligijskih, međuregionalnih, klasnih... sukoba.

¹⁸ Francis Fukuyama, *Reflections on the End of History, Five Years Later*, History and Theory, Hoboken, New Jersey, 2 (1995), str. 27.

I dogodilo se, evo, nešto od epohalnog simboličkog značaja, kao u *cameri obscuri*¹⁹ **Karla Marksa** (Karl Heinrich Marx) i **Fridriha Engelsa** (Friedrich Engels). Rusija i Izrael, države dvaju naroda koji su izgubili najviše sunarodnika u nacističkom zločinačkom naletu, sada upražnjavaju politiku vrlo sličnu nemačkoj nacističkoj politici. Rusija agresijom na Ukrajinu, Izrael agresijom na Palestinu. Da li će politika hegemonije i imperije u većem i strašnijem obimu, nego ikada do sada, oblikovati svet budućnosti? Na ovo strašno pitanje odgovor, bojim se, neće dati humani i racionalni um, već okean mrtvih i nevinih.

Na globalnom planu taj rascep se vidi u tome da Prvi svet teži hegemoniji, a da su položaj i stanje Trećeg sveta određeni njegovom depriviranošću spram produkciono silovitog Prvog sveta. Ne gubim iz vida Kastelsovu analizu, o kojoj je bilo reči. Hegemoni kapitalizam, i pored snažnog razvoja nauke i produkcionih odnosa i načina proizvodnje, ne bi mogao da ostvari dominantni položaj bez viševjekovne eksploatacije Trećeg sveta. O početku tog procesa globalne deobe, koja se razvija do danas, sa tendencijom daljeg razvoja, Valeršajn kaže:

„Kada je, međutim, bio šesnaesti vek? Nije tako lako pitanje, ako se setimo da istorijski vekovi nisu nužno hronološki...”

Međutim, za evropsku svetsku privredu u celini, smatramo 1450-1640. smislenom vremenskom jedinicom, kada je stvorena kapitalistička svetska privreda, za koju smo sigurni da je, po Brodelovoj frazi, bila „ogromna, ali slaba“.

A gde je bila ta evropska svetska ekonomija? (kurziv – moj) I na to je teško odgovoriti. Jer istorijski kontinenti nisu nužno geografski. Evropska svetska privreda je do kraja šesnaestog veka obuhvatala ne samo severozapadnu Evropu i hrišćanski Medite-ran (uključujući

¹⁹ „Ako su u celokupnoj ideologiji ljudi i njihovi odnosi postavljeni na glavu, kao u kakvoj *camera obscura* (kurziv – moj), ovaj fenomen proizlazi iz istorijskog procesa njihovog života, isto tako kao što i obrnuta slika predmeta na mrežnjači oka proizlazi iz neposrednog fizičkog procesa njihovog života.“ Karl Marx, Friedrich Engels, *Nemačka ideologija*, u: Karl Marx, Friedrich Engels, prevela Olga Kostrešević, MED, 6, Institut za međunarodni radnički pokret i Prosveta, Beograd, 1974, str. 23.

Iberiju) već i srednju Evropu i baltički region. Takođe je obuhvatala i određene regione Amerike: Novu Španiju, Antile, Terafermu, Peru, Čile, Brazil... Atlantska ostrva i možda nekoliko enklava na afričkoj obali takođe mogu biti uključena u njega, ali ne i područja Indijskog okeana; ne Daleki istok, osim možda, na neko vreme, dela Filipina; ne Osmansko carstvo; a ne Rusija, ili najviše Rusija je bila marginalno na kratko uključena.”²⁰

Od tada do danas. Nered i sukobi su stalni, a konstanta je – nada. Ovo osipanje posleratnog kakvog-takvog reda se dešava pred našim očima. Konsolidovaće se prilike u nedoglednoj budućnosti. To je skoro izvesno. Ali, po kolikoj ceni iskazanoj u ljudskoj nevolji?

Valerštajn čini još jedan iskorak. Hegemoni poredak kreira svoju „*kulturu*“ kao svoju ideološku advokatsku kancelariju. Gubi se iz vida da kultura ima univerzalni karakter, a da su posebnosti samo različite manifestacije, različito upražnjavanje tog univerzalnog karaktera. Utoliko separatne „*kulture*“ nisu kultura uvek kada se ekskluzivno monopolizuju i „*kreiraju*“ samo u zatvorenom zabranu (etnički, klasni, nacionalni, klerikalni, regionalni...). Tačno je da će ekonomija i politika biti onakve kakva je ta separata „*kultura*“, ali povratna dijelektička sprega deluje – ekonomski i politički podsystem vrlo uspešno instrumentalizuju tu podatnu „*kulturu*“. Otuda je samo korak od tog časa, kada se ustvrdi da nisu svi ljudi podjednako sposobni da stvaraju kulturu. „*Uvek se tvrdi da je jedna grupa genetski ili kulturno inferiornija od druge na način koji toj grupi ne dopušta da obavlja zadatke tako dobro kao navodno superiornija grupa. Za takvo stanje se tvrdi ili da je večno ili da će trajati veoma dugo.*“²¹ To se čini stoga da bi se legitimizovala tvrdnja „*da je zapadna kultura zapravo univerzalna kultura. Ta ideologija se dugo zadržavala na tom prostom nivou, bilo u obliku hrišćanskog prozelitizma, bilo u obliku čuvene mission civilisatrice francuske kolonijalne impe-*

²⁰ Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, knj. 1, Academic Press, New York, 1974, str. 67-68.

²¹ Imanuel Valerštajn, *Kultura kao ideološko poprište modernog svetskog sistema*, s engleskog preveo Aleksa Golijanin, Reč, Beograd, 71 (2003), str. 274.

rije.“²² Ovako formulisan pseudouniverzalni stav, kaže dalje Valeršatajn, o kulturnoj raznolikosti „*afirmiše*“ se kroz edukaciju raznih grupa „u njihovim posebnim kulturama, pa dakle i za njihovu obuku i pripremu da ispunjavaju razne zadatke u okviru jedinstvene (kapitalističke) ekonomije.“²³

Doba samouverene liberalne ideologije, kaže Valeršatajn, odlazi u prošlost. Ali, na njihovo mesto ne staju formacije koje stavove grade na analitičkokritičkom zaključivanju, već se, posle javnog odbacivanja njihovih nazora, kao preživelih i nehumanih, vraćaju neokonzervativne formacije. Vraćaju se „*sa svojim samointeresom, maskiranom pobožnošću i misticizmom, kao zamenom za ideologiju.*“²⁴

Ne preterujem, ali u Srbiji se vidi zasigurno, da krupno mesto u ideološkopropagandnom nadgornjavanju partijâ sve više zauzimaju poruke i sadržaji iz – sujeverja. Sujeverja koje se lako i lagano kalemi na vitalni tradicionalizam.

Nastupa nepredvidivo i (preteće?!) neizvesno doba uz sadejstvo informatičke kulture i ideološke neokonzervativne samoobmane u sopstvenu superiornost i ekskluzivnost. To nije za čuđenje. Država koja gradi ideološki monolit na političkoj upotrebi i krivotvorenju nacionalnog mita više nema racionalna i humana sredstva na raspolaganju u suočavanju sa kriznom olujom. Nije ovo slučaj samo u Srbiji. Srbija, kao i inače, u modernosti učestvuje prilagođavanjem modernosti prema, od strane tvrde autoritarnosti, arbitarnim dekretiranjem.

I opet se srpska politička klasa ne snalazi u aktuelnom svetskom me-težu. Pustolina?

²² Isto, str. 275.

²³ Isto, str. 276.

²⁴ Imanuel Valeršatajn, *Posle liberalizma*, preveo s engleskog Branimir Gligorić, Službeni glasnik, Beograd, 2005, str. 14.

Literatura

- Bloch, Ernst. 1986. Ideologija i utopija. U: Bloch, Ernst: Oproštaj od utopije? Predavanja. Beograd: Izdavački centar Komunist
- Manuel Castells, Manuel. 2010. The Information Age. Economy, Society, and Culture. Knj. 3. End of Millennium. Chichester
- Peter Ekerman, Johan Peter. 1960. Razgovori s Geteom poslednjih godina njegova života Beograd: Rad
- Epstein, Joseph. 2007. „Tolstoy's Heir. Vasily Grossman's 'Life and Fate' is an unflinching chronicle of the Battle of Stalingrad“. The Wall Street Journal, May 5, 2007
- Fukuyama, Francis 1995. „Reflections on the End of History, Five Years Later“. History and Theory, Hoboken, New Jersey, 2 (1995)
- Fukuyama, Francis. 1992. The End of History and the Last Man. New York: The Free Press
- Giddens, Anthony. 1995. A Contemporary Critique of Historical Materialism. Hampshire and New York: Palgrave Macmillan
- Горький, Максим. 1971. „Несвоевременные мысли. Статьи 1917-1918 гг“. Editions de la Seine Paris, 1971, str. 135. Objavljeno u: Новая Жизнь, № 205, 19 декабря 1917 г. (1 января 1918 г.)
- Гроссман, Василий Семенович. 1990. Жизнь и судьба. Куйбышев: Куйбышевское книжное издательство
- Hobbes, Thomas. 1651. Leviathan or the Matter, Forme, & Power of a Commonwealth Ecclesiasticall and Civill. London
- Marković, Danica. Aprilska elegija. U: Danica Marković. Trenuci i raspoloženja. Beograd: Srpska književna zadruga
- Marx, Karl, Engels, Friedrich. Nemačka ideologija. U: Marx, Karl, Engels, Friedrich. MED 6, Beograd: Institut za međunarodni radnički pokret i Prosveta
- Popović, Koča. 1985. Hronika lumbaga ili slavenska binda. U: Popović, Koča. Nacrta za jednu fenomenologiju iracionalnog (pisao u saradnji sa Markom Ristićem) & Hronika lumbaga ili slavenska binda. Priredio Gojko Tešić. Beograd: Prosveta
- Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika. Knj. 5. Novi Sad: Srpska književna zadruga
- William L. Shirer, William L. 1960. The Rise and Fall of the Third Reich. A History of Nazi Germany. New York: Simon and Schuster
- Сарнов, Бенедикт. 2007. „«Война и мир» двадцатого века“. Леаим, ежемесячный литературно-публицистический журнал и издательство. Москва, январь 2007
- Shoshana Zuboff, Shoshana. 2019. „The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power“. PublicAffairs. New York
- Skerlić, Jovan. 1912. Pisci i knjige. Knj. I. Beograd: Geca Kon
- Smit, Denis. 2001. Uspori istorijske sociologije. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva,
- Valerštajn, Imanuel. 2003. „Kultura kao ideološko poprište modernog svetskog sistema“. Reč, Beograd, 71

Imanuel Valerštajn. 2005. Posle liberalizma. Beograd: Službeni glasnik

Wallerstein, Imanuel. 1974. The Modern World-System. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century. knj. 1. New York: Academic Press

ПЕРВАЯ РУКОПИСЬ ИЗ ПУСТОЛИНЫ - СЕРБИЯ НА РУБЕЖЕ ВЕКОВ

Резюме: *С конца прошлого века и начале нынешнего века, Наряду со многими другими исследователями, Иммануил Валлерстайн указал на упадок существующего мирового порядка и на тот факт, что консолидация будущего порядка будет относительно длительной и что его исход будет неопределенным.*

В предисловии к этой книге, которое публикуется здесь, указывается на попытку понятия, со всеми ограничениями, состояния социальных подсистем в Сербии.

Ключевые слова: *Дисбаланс в мире; недемократия над демократией; Сербия: вопросы без ответов.*

Rad je primljen u Redakciju 13. 02. 2024. godine.

Rad je odobren za štampu 29. 02. 2024. godine.

JEDAN ISTORIOGRAFSKI POGLED NA PRIMERU NEMAČKE NACIONALNE MANJINE POSLE DRUGOG SVETSKOG RATA

Apstrakt: Rad želi, iz perspektive jednog društveno-istorijskog konteksta, prikazati kako kulturološke razlike mogu proizvesti konflikte, osudu ili lustraciju celih nacionalnih skupina, sa hipotetičkim stavom da isključivost te vrste nužno inhibira ukupne potencijale jednog društva. Iako se ne može apstrahovati ideološka matrica isključivosti, koja se, šta više, može smatrati u posmatranoj istorijskoj perspektivi preovlađujućom, ovde je ipak naglasak na kulturnim razlikama koje na prvi pogled određuju identitet posmatranih etničkih skupina. S tim što se kontekstualizacija pojma kulture, shvaćena u najširem smislu, u pomenutom diskursu, nalazi u službi političkog i ideološkog ekstremizma. Dakle, ideološka isključivost oblikuje kulturni obrazac ili pak ona nailazi na „plodno tlo“ u društveno-političkoj praksi. Teorijski okvir za razumevanje odnosa prema drugome nalazimo u „realističnom konfliktu interesa“ koji je razvio Sherif Muzafer. Psihološko diferenciranje između etničkih i ideoloških grupa koje je uslovio Drugi svetski rat, dovelo je do prirodnog veličanja sopstvene grupe i degradiranja ideološki i etnički poražene. Stereotipi i predrasude činili su važnu komponentu u osudi nemačke nacionalne manjine, što je za posledicu imalo gotovo nediskriminativan odnos u smislu potrebe za njenim potpunim isključenjem iz nove političke zajednice. Većinska grupa oslobodilaca je manjinsku nemačku tretirala kao „generički zlu“ i otuda potreba za njenim isključe-

¹ Vojvođanska politikološka asocijacija. E-mail: gorankaludjerovic10@gmail.com.

njem iz političke zajednice. Saglasnost za proterivanjem pripadnika nemačke nacionalne manjine iz nove političke zajednice, produkt je strahota Drugog svetskog rata, ali smo mi na stanovištu i novo-uspostavljenog kulturnog obrasca, koji se bazirao na isključivosti i ideološkoj monolitnosti. U radu želimo problematizovati odnos „mi“ i „oni“ koji je našao kulturološko uporište, gde je osnovano odrediti se prema pitanju uslovljenosti kulture ideološkom matricom ili je pak monolitna ideologija bila produkt utemeljene autoritarne kulture. Pojednostavljeno bi bilo odnos prema nemačkoj nacionalnoj manjini tumačiti situacionom teorijom Gordona Allporta kao „nekritički preuzete predrasude“ što je uslovlilo jednim konformističkim odnosom. Predmet istraživanja izabran je jer se u perpetuiranim oblicima poavljuje do današnjih dana.

Ključne reči: *Kulturne razlike, nemačka nacionalna manjina, konflikt interesa.*

Uvod

Rad nastoji da više istorijsko-interpretativnim putem nego uzročno-analitičkim prikaže položaj i generalno odnos prema nemačkoj nacionalnoj manjini nakon Drugog svetskog rata i to u vremenski omeđenom periodu do početka šezdesetih godina prošlog veka i u teritorijalno omeđenom prostoru Vojvodine. U društvenim naukama postoje zakoni koji se podrazumevaju i takav opšti zakon (*general law*) je da se saradnici okupatora „*kažnjavaju za izdaju otadžbine na pravni ili neki drugi način*“.(Bakić, 87) Nemačka nacionalna manjina je kolektivno kažnjena nakon Drugog svetskog rata. Nove, komunističke vlasti su upotrebile mere odmazde i pravnog progona. Uzročno-analitički pristup delimično je potkrepljen teorijom **Muzafer Šerifa** o realističkom konfliktu interesa, gde je realistična teorija sukoba opisana kao „*obračunavanje među grupama (usled GK), negativnih predrasuda i stereotipa kao rezultat stvarne konkurencije između grupa za željene resurse*“. Potreba komunističkih vlasti za društvenom normalizacijom

isključivanjem nemačke nacionalne manjine iz ukupnog društvenog života, tražila je, dakle, oslonac na njihovom izdajstvu i nesumnjivom pomaganju nacističkog režima. Da li su kulturološke razlike bile „pokrivene“ ideološkom isključivošću ili je ideološka isključivost našla izvorište u kulturološkim razlikama, problem je koji hoćemo na narednim stranicama da objasnimo.

Valja se odrediti pema fenomenu kulture. Naredna odredba kulture za potrebe ovog rada ima instrumentalan karakter i mi je razumemo kao društveno uslovljenu. **Teri Igltton** kulturi određuje četiri značenja: „(1) niz umetničkih i intelektualnih dela; (2) proces duhovnog i intelektualnog razvoja; (3) vrednosti, običaje, verovanja i simboličke prakse uz pomoć kojih muškarci i žene žive; ili (4) čitav način života“.(2017:11) Dakle, gornja odredba razumevanja kulture nema jednoznačan karakter i nije rezervisana za pripadnike samo jedne etničke grupe ili pripadnika jednog ideološkog pogleda. Osnovna teza je da je dvovekovni kulturni doprinos nemačke nacionalne zajednice na jednom području netragom nestao usled njihove ideološki pogrešne opredeljenosti tokom Drugog svetskog rata i jednako tako surove odmazde novih nosilaca vlasti prema njima nakon Drugog svetskog rata. Kulturne razlike bile su pod kišobranom ideološke isključivosti.

Drugi ne može biti drugi

Nosioci komunističke ideologije koji su svoj legitimitet i poštovanje stekli tokom borbi u Drugom svetskom ratu, držimo, neodgovorno su nametnuli stav o potrebi odmazde ne samo nad pojedincima nego i nad celokupnom nemačkom nacionalnom zajednicom. Partizanski generali **Koča Popović** i **Peko Dapčević**, po ulasku komunističkih snaga u Beograd, izjavili su da pravda „uključuje osvetu“.(Politika, 28. 10. 1944.) Kada je, mesec dana nakon ove izjave dvojice generala, koji su uživali nesumnjiv ugled među komunistima, objavljen spisak od 105 osoba, koje su streljane odlukom Prvog korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, strah se još više raširio, jer su žrtve postali i neistomišljenici ali i celokupna nemačka nacionalna zajednica koja je kolektivno osuđena. Tako je **Marko Ristić**, na naslovnoj strani Politike 5. 11. 1944. godine objavio napis, gde se založio da se naprave

dva inventara: „*Inventar moralne lepote (nesebičnosti, heroizma i svesti), i inventar strahote i sramote*“. Evo šta o ovom drugom inventaru Ristić piše: „*Na to nas obavezuje i budućnost i naša i naše dece. Jer neuklonjeni izdajnik je kvasac budućeg izdajstva, a nekažnjeni zločinac podrstrek za buduća zločinstva. Nema, ne može da bude slobode naroda, ni jedinstva, ni mira, ni sreće, bez potpunog nemilosrdnog uništenja izdajničke reakcije, bez pravde koja, kako su to rekli Koča Popović i Peko Dapčević 'obuhvata osvetu', 'uključuje osvetu', - bez nasilne smrti fašizma (Smrt fašizmu – sloboda narodu!)*". Ovaj opis ukazivao je na legitimnost nasilja koje su komunisti sprovodili odmah po oslobođenju i koje je bilo usmereno i prema pripadnicima bivših režima i prema celim nacionalnim zajednicama. Masovna streljanja odnela su najmanje deset hiljada ljuskih života odmah po okončanju rata ali je za našu studiju važnije apostrofirati oblike terora koji su nove vlasti sprovodile. Tako **Slobodan G. Marković** govori o „*etiri nivoa*“ terora koji je sproveden tokom 1944/1945. „*1. najekstremniji oblik bila je fizička likvidacija od strane Ozne. 2. drugi nivo predstavljala su javna suđenja na tzv. Sudovima srpske nacionalne časti. 3. treći nivo činili su civilni i vojni sudovi u kojima je tužilac imao gotovo status sudije. 4. četvrti nivo predstavlja planski stvorena atmosfera straha koja je imala za cilj da sve predstavnike građanske klase preplaši na smrt i obeshrabri ih da vrše bilo kakvu političku akciju. Deo ove atmosfere činilo je i brisanje 'buržoaskih elemenata' iz biračkog spiska. Za izbore za Ustavotvornu skupštinu, novembra 1945, 253.108 birača je izbrisano iz biračkih spiskova.*“²

U kazivanju Markovića ne postoji stav prema izopštenosti cele jedne nacionalne zajednice. Verovanje u ispravnost sopstvene ideologije, a u pogubnost svih drugih za sopstvenu grupu, gde se pravi dihotomija u kojoj smo „*mi*“ moralni, a „*oni*“ nemoralni, i gde se pravi crno-bela slika o pravoj i krivoj strani, dominaciji i subordinaciji vođi i masi, našla je svoje utemeljenje u autoritarnoj kulturi. O tome **Bora Kuzmanović** u istraživanju „*Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*“ govori da se autoritarnost veže za pojam kognitivnog stila, gde ona podrazumeva „*rigidnost, mišljenje u krutim kategorijama, grubo i pojednostavljeno*

² Slobodan Marković, Communist Liberation and New Order in Belgrade, The South Slav Journal, vol. 24, No. 3-4 (Autumn-Winter 2003).

klasifikovanje pojava u mali broj kategorija (česta upotreba dihotomnih kategorija), netolerantnost na neodređenost.(1990: 68) Naime, autoritarni pogled na svet ima potrebu za njegovim jednostavnim objašnjenjem. To su osnovne doktrine dogme ili ideologije. One imaju potrebu da na složene društvene probleme daju uprošćene odgovore, ili kako to kaže **Radojica Bojanović**: *“autoritarni pogled na svet je specifičan u tom smislu što, pored osnovne doktrine, neprekidno produkuje posebne istine ili smernice za ponašanje i mišljenje svojih pristalica. On je priručnik sa objašnjenjem koji stavovi su istiniti i ispravni, a koji neistiniti i neispravni.*(2004: 128) *“Čitav način života”* novih vlasti temeljio se na autoritarnoj premise, kao što je pisao **Zygmund Bauman**, podstičući kulturnu homogenizaciju na ideološkoj premisi, a takođe i propagirajući osećanje o zajedničkoj misiji i sudbini. (1994: 154) Ideja o zajedničkoj misiji kod komunista znači proizvesti neprijatelja koji je izvan pravog puta na koji monopol ima Partija (trockisti, razni revizionisti, socijaldemokrate). Znači, autoritarna kognitivna šema afirmiše zatvoreno društvo, koje se iznutra homogenizuje, a prema spolja ispoljava antagonistička osećanja. Svrha ove ideološke i političke homogenizacije opterećena je u dobroj meri paranojom, koja se očituje u stvaranju atmosfere opšte ugroženosti od drugih ideologija ili politika iz sopstvene grupe, političke zajednice ili iz okolnih.

Razume se da pitanje odgovornosti pred žrtvama, komunističke vlasti nisu postavljale. Denacifikacijom su nove vlasti želele brzo odvajanje *“žita od kukolja”* s tim što je cela nemačka nacionalna skupina tretirana kao kukolj! Komunističke vlasti u duhu **Jaspersovog** shvatanja krivice, smatrale su da pripadnici nemačke nacionalne manjine imaju objektivnu političku krivicu, koja se temelji na odgovornosti za prihvatanjem nacističke ideologije. Sa druge strane, pripadnici nemačke nacionalne zajednice gotovo da nisu preuzimali krivicu koju su im kolektivno nametnule nove vlasti. Novouspostavljena komunistička vlast, koja je prošla golgotu Drugog svetskog rata, kapitalizovala je teret prošlosti, što je uostalom bio temelj koji stvara društvene podele. Neukorenjenost demokratskih vrednosti bio je, nužan iako nedovoljan uslov, ukupne nesposobnosti društva da prihvate odgovornost i zaštite se od osećaja krivica i za vreme i nakon Drugog svetskog rata, kako pripadnika nemačke nacionalne zajednice tako i novouspostavljenih

vlasti. Perpetum mobile uređenja društva novih vlasti temeljila se na zaštiti od *“stvarnosti i činjenica onim istim sredstvima, istom samoobmanom, lažju i glupošću koje su bile suština”* političkog mentaliteta nemačke nacionalne zajednice, koja, sa druge strane, gotovo da nije priznavala ili nije sebe smatrala odgovornom za zločine nacizma, gde su, držimo, izgubljene *“emocionalne veze sa prošlošću – nemogućnost kako žaljenja tako i katarze”*.

Tekst koji je pred nama više je od opisa a manje od objašnjenja i ima ambiciju da bude, rečeno **Veberovim** rečnikom, sociološko i antropološko razumevanje posmatranog perioda.

Komunistička vlast je reagovala sa mnogo emotivnog naboja prema nemačkoj nacionalnoj manjini, gde je sopstveno političko delanje često pokrivala iracionalnim porivom koji se temeljio na predrasudama stereotipima prema nemačkoj nacionalnoj manjini. Bit društvene predrasude leži u nedovoljno dokazanom sudu koji je usmeren na sopstvenu ili drugu društvenu grupu. Etimološko određenje pojma predrasude potiče od latinske reči *praejudicium* odakle su klasični autori izveli značenje *precedens* kao *“sud koji se zasniva na prethodnim odlukama i iskustvima”*. U engleskom jeziku kasnije dobija značenje suda *“bez prethodnog proveravanja i razmatranja činjenica”*, da bi se konačno ustalio kao sud *“emocionalnog obojenja prihvatanja ili odbijanja”*. Dakle, ovde je naglasak na *“grešci u zaključivanju”* usled *“emocionalnog obojenja”* i *“bez prethodnog proveravanja i razmatranja činjenica”*, iz čega bi sledio zaključak da, sa uviđanjem greške usled stečenog iskustva i potvrđenih činjenica, i predrasuda bi nestalo ili bi došlo do ispravnog zaključivanja.

Represivne mere su zahtevale bolje sprovođenje, pa je u tu svrhu uvedena vojna uprava, na čijem je čelu stajao general-major **Ivan Rukavina**. Ona je bila uvedena do februara 1945. godine, sa osnovnim ciljem da se prevaziđu teškoće okupacije u toku rata i, sa druge strane, da se kazne krivci za zločine koji su u toku rata počinjeni. Veoma važan cilj bilo je osposobljavanje narodno-oslobodilačkih odbora za preuzimanje vlasti, ali je važno napomenuti da se u obrazloženju uvođenja vojne uprave jasno naglašava njen antimanjinski, a posebno antinemački karakter.(Tito, 1982:

96-7) Oslanjanje novih vlasti na slovensko stanovništvo bio je ideološki cilj, koji je bio saglasan sa odbijanjem pripadnika manjinskih nacionalnih zajednica da uzmu učešća u ratu koji je vođen. Uvođenje vojne uprave podrazumevalo je i uvođenje vojnih stanica u mestima sa življem nacionalnih manjina, osim toga folksdojčerima je bilo zabranjeno napuštanje svojih mesta stanovanja. Ovakav odnos prema vojvođanskim Nemcima plod je odluka AVNOJ, još iz novembra 1943. godine, kada je etničkim Nemcima oduzet status nacionalne manjine i građanskih prava, te jugoslovensko državljanstvo i imovina. Tekst proglasa glasi: „1. Svi pripadnici nemačke manjine koji žive u Jugoslaviji izgubiće automatski jugoslovensko državljanstvo, kao i sva građanska i nacionalna prava; 2. Celokupna pokretna i nepokretna imovina svih nemačkih etničkih lica smatra se konfiskovanom i postaje državna svojina; 3. Jugoslovenskim Nemcima se zabranjuje traženje bilo kakvih prava i vršenje istih ili traženje pravne ili lične zaštite od sudova ili institucija“. Odlukom AVNOJ od 21. novembra 1944. godine, potvrđen je proglas donesen godinu dana ranije, te pripadnici nemačke nacionalne manjine ostaju bez svoje imovine. Član 1 ove Odluke glasi: „2. Danom stupanja na snagu ove Odluke prelazi u državno vlasništvo: sva imovina osoba nemačke narodnosti, osim Nemaca koji su se borili u redovima Narodno-oslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije ili su podanici neutralnih država, a nisu se držali neprijateljski za vreme okupacije...“(Službeni list DFJ, 1945, br. 2) Član 3 Odluke definiše šta se ima smatrati pod imovinom: „Pod imovinom u smislu ove Odluke imaju se smatrati nepokretna dobra, pokretna dobra i prava, kao zemljišni posedi, kuće, nameštaj, šume, rudarska prava, preduzeća sa svim postrojenjima i zalihama, hartije od vrednosti, dragocenosti, udeli, deonice, društva, udruženja svake vrste, fondovi, prava uživanja, svakovrsna platežna sredstva, potraživanja, učestvovanja u radnjama i preduzećima, autorska prava, prava industrijskog vlasništva, kao i sva prava na napred pomenute predmete.“ U izmenjenom i prečišćenom tekstu Zakona o prelazu u državnu svojinu neprijateljske imovine i o sekvestraciji nad imovinom odsutnih lica, članom 1. se određuje: „U svojini FNRJ prelazi i postaje opštenarodna imovina: 1. sva imovina nemačkog Rajha i njegovih državljana koja se nalazi na području FNRJ; 2. sva imovina lica nemačke narodnosti bez obzira na državljanstvo. Pod ovima se naročito razumeju sva

ona lica koja su se za vreme okupacije izjasnila da su nemačke narodnosti, bez obzira da li su pre rata istupila kao takva ili su smatrana za asimilirane Hrvate, Slovence ili Srbe... imovina iz tač. 1 i 2 ovog člana prelazi u svojinu države danom 6. februara 1945. godine kao dana stupanja na snagu Odluke.... od 21. novembra 1944". (Službeni list FNRJ, 1946, br. 63)

Dakle, iz svega ovoga se vidi da su odluke izuzetno sveobuhvatne, kako po pitanju osoba koje dolaze pod njen udar, tako i po pitanju imovine ili prava. To je značilo da ako je neko od pripadnika nemačke nacionalne manjine smatrao da se odluke ne odnose na njega, morao je da dokazuje svoju nevinost, čime se isticao represivni karakter vlasti umesto da se dokazivala nečija krivica. Jer iz odluka kvaziparlamenta sasvim jasno proističe da je bilo nedovoljno ukoliko se pripadnici nemačke nacionalne manjine nisu angažovali u narodnooslobodilačkoj borbi i svoju odgovornost mogli su da izbegnu samo ukoliko su se borili u redovima NOV i partizanskih odreda Jugoslavije, ili su bili podanici neutralnih država a nisu se držali neprijateljski za vreme okupacije. Eto flagrantnog primera ideološke i političke isključivosti primenjenog na celoj jednoj zajednici, na kojoj se ne dokazuje krivica, već ona sama ima redukovane mehanizme za utvrđivanje sopstvene nevinosti. Folksdojčerima je oduzeto i biračko pravo. Članom 4. Zakona o biračkim spiskovima određeno je da *"nemaju biračko pravo"* članovi *"Kulturbunda, italijanskih, fašističkih organizacija i članovi njihovih porodica, ukoliko ne mogu dokazati da su radili u korist antifašističke i narodno-oslobodilačke borbe"*. (Rezolucija o proglašenju AVNOJ za Privremenu narodnu skupštinu DFJ, Sl. List DFJ, 1945, br. 59.)

Zakonom o državljanstvu FNRJ, folksdojčerima je, praktično, oduzeto jugoslovensko državljanstvo. *"Državljanstvo FNRJ se može oduzeti svakom narodnosnom pripadniku onih naroda čije su države bile u ratu protiv FNRJ, a koji se državljanin, za vreme ovog rata ili u vezi toga, pre rata, svojim nelojalnim postupcima protiv narodnih i državnih interesa naroda FNRJ, ogrešio o svoje dužnosti državljanina"*. (Čl. 16. Zakona o državljanstvu, Sl. List DFJ, 1946, br. 54), i dalje, Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o državljanstvu FNRJ, u čl. 35. posle prvog stava, dodaje se novi stav 2, koji glasi: *"Ne smatraju se državljanima FNRJ u smislu prethodnog stava lica ne-*

mačke narodnosti koja se nalaze u inostranstvu, a koja su se za vreme rata ili pre rata ogrešila o svoje dužnosti državljanina nelojalnim postupcima protiv narodnih državnih interesa naroda FNRJ".(Službeni list FNRJ, 1948, br.105)

Gotovo da je cela nemačka nacionalna manjina bila smeštena u logore. Komunističke vlasti su osnovala tri tipa logora. To su: radni logori, centralni logori za civile i *'specijalni logori'*. Ovi poslednji služili su kao logori za „*tihu*“ likvidaciju radno nesposobnih. Razumeti pravno-političku strukturu logora i zločina koji su se u njemu dešavali, ne može se objasniti samo kao kakva istorijska anomalija. Prostor logora svakako ima svoje zakonitosti. U studiji *Homo Sacer – suverena moć i goli život*, **Đorđo Agamben** postavlja pitanja: *“šta je logor i kakva je njegova pravno-politička struktura koja je omogućila da se u njemu desi to što se desilo”*.(str.183) Ovde se njegova razmišljanja odnose na logore kao takve i nemaju pretenziju da tumače konkretnu istorijsku situaciju. Logori za Nemce nastali su iz stanja koje je imalo primese vanrednog i generalno nisu mogli nastati iz „*običnog prava*“. Ovde je nužno napomenuti da smeštanje u logore nije bilo izraz kakvog nezakonitog ponašanja ili možda preventivnog delovanja države kako bi se izbegao rizik po njenu bezbednost. Smeštanje u logore bila je odmazda nad nemačkim življem zbog njegove aktivne ili pasivne podrške nacističkom režimu u Nemačkoj.

Sa politikološkog stanovišta postojala je intencija novih vlasti za iseljavanjem folksdojčera. O tome govori **Milovan Đilas** u svojoj knjizi *“Revolucionarni rat”*, kada o toj nameri vlasti govori kao proizvodu odluke donete u najužem krugu **Titovih** saradnika neposredno po završetku rata, sa svakako odlučujućim Titovim stavom.(1990: 410) Đilas kaže: *“I ratnicima i narodu su ‘naši’ Nemci toliko dozlogrdili da je u CK mnogo puta spominjano i isterivanje nemačkog življa sa našeg tla. No možda bi se mi i predomislili da Rusi, Poljaci i Česi već nisu zaključili i delimično i izvršili isterivanje Nemaca. Mi smo stav prihvatili bez zasedanja, bez diskusije – kao nešto što su ‘nemačka zločinstva’ učinila shvatljivim i opravdanim”*.(1990: 540) Smeštanje u logore i kasnije proterivanje Nemaca, pre svega sa prostora Vojvodine, može se tretirati kao direktan rezultat socijalističke revolucije. Društveni je paradoks da logor predstavlja onu *“strukturu u kojoj se vanredno stanje...*

odvija redovno” i gde su “oni koji (su) ulazili u logore kretali su se prostorom nerazlučivosti spoljašnjeg i unutrašnjeg, izuzetka i pravila, dozvoljenog i nedozvoljenog, unutar koga se koncepti subjektivnog prava i pravne zaštite bili potpuno obesmišljeni”.(Agamben, 187).

U nastavku svog lucidnog promišljanja o logorima, Agamben piše: *“Budući da su oni koji su u njemu obitavali bili lišeni svakog političkog statusa i u potpunosti svedeni na goli život, logor predstavlja savršenstvu najbliži biopolitički prostor ikada stvoren, u kome se direktno naspram moći nalazio čisti život”.*(187)

Dakle, pitanje koje se postavlja, premešta se sa etičke pozicije koja govori o tome kako se uopšte moglo nečovečno postupati na pravnu, gde je bitno zapitati se *“koje su to pravne procedure i dispozitivi moći omogućili da ljudska bića budu lišena svih svojih prava i očekivanja, u tolikoj meri da bi bilo kakav zločin počinjen nad njima bio smatran zločinom jer samo u tom slučaju zaista sve postaje moguće”.*(str.188) Zakon je bio smešten u revolucionarnom vođstvu, koje izjednačava političko sa društvenim, ili jednostavno rečeno, donosi odluku o golom životu.

Revolucionarno komunističko vođstvo upražnjavalo je ideologiju koja je bila okrenuta *“čovekovom oslobađanju”*, ali je služila *“njegovom porobljavanju”.*(Stanovčić 2003: 395) Štaviše, mišljenja smo da je komunistička ideologije svoju misiju i započela sa idejom oslobađanja čoveka, ali na užtrb porobljavanja cele nacionalne skupine, pravno neprocesuirajući odgovornost njenih članova.

Sa ove vremenske distance možemo pretpostaviti da postoje pre-disponirani pojedinci sa ovog kulturnog područja, koji usvajaju određene oblike socijalnog ponašanja. Zato se formira pojam društvenog karaktera kao *„pogled na svet”*, koji je plodno tle za primenu ideologija i u svom bestijalnom obliku, kao što smo na prethodnim stranicama i pokazali. Želimo da pokažemo da postoji tip ličnosti koji usled sličnog načina života i proživljenih ratnih godina, u kojima je prihvaćen određen sistem vrednosti i normi ponašanja, bio *„kao stvoren”* za dnevnu brutalnost prema onima koji nisu imali više nikakvu društvenu moć, a pokazalo se ni društveni značaj. Dakle,

fenomen brutalnosti treba razumeti kroz socijalno–psihološku prizmu odnosa između objektivne društvene situacije i kolektivnog ponašanja.

Mi se možemo samo izraziti u kondicionalu da, ako su u tim godina-ma pojedinci bili identifikovani sa partijom, nije bilo prostora da pojedinac sebe izrazi u suprotnosti od partijskih stavova. Ako su on i partija bili jedno, i ako je partija u njemu „*živela*“, onda bi njegovo ponašanje bilo relativno lako objasniti kao ono koje je uslovljeno partijskom ideologijom. Ali moramo učiniti i korak dalje, pa ukazati i na obrnut proces, odnosno, da su partijski stavovi u toj istorijskoj situaciji ideološki i politički ekstremni, takođe bili izraz određenog tipa ličnosti. Ta ličnost koja je proizvod ideološkog i političkog ekstremizma, i obrnuto, koja je taj ekstremizam i sama proizvodila, formirana je sa osobinama koje karakterišu ne samo agresivnost, već rigidni stavovi i navike, stereotipno mišljenje, sklonost predrasudama, opsesnutost moći, slab ego. Taj ideološki ekstremizam, čije je posledice nemačka zajednica najbolnije osetila, ima svoju dugu istoriju na Balkanu, i u različitim oblicima ispoljavao se i pre Drugog svetskog rata. Naime, upravo je socijalizacija autoritarnog tipa ličnosti predodređena za usvajanje neprijateljskih stavova i predrasuda prema drugim socijalnim grupama. Ta socijalizacija po završetku rata išla je preko komunističke ideologije i to neprijateljstvo bilo je prema pripadnicima zajednice koja nije direktni uzročnik osujećenja potreba agresora, već je pre sporedni cilj na kojem je ispoljena agresija zbog same činjenice da se prema direktnom uzročniku nije ni mogao ispoljiti bilo kakav odnos. Kulturni i politički milje ovih prostora pogodan za diseminaciju autoritarnih ličnosti, odnosno, takvih ličnosti koje su predisponirane za usvajanje ekstremnih ideoloških i političkih stavova i uverenja, čiji je najtipičniji primer komunistička ideologija posle Drugog svetskog rata.

Drugi svetski rat je stvorio frustraciju koja je proizvela spremnost za agresiju, a njegov završetak stvorio uslove za njenu primenu. Subjektivno uverenje da smo deprivisani od nacionalne zajednice koja je povezana sa direktnim nosiocem frustracije izaziva prema njoj agresiju.

Sherif smatra da odnosi između sopstvene i drugih grupa sami po sebi mogu da budu izvor frustracije i neprijateljstva. Drugi svetski rat je doveo do prirodnog psihološkog diferenciranja između grupe koja je sebe

videla kao oslobodiocce u odnosu na pripadnike nemačke zajednice koju su videli kao spoljašnju neprijateljsku grupu. Ova podeljenost po pravilu je praćena vrednovanjem gde se sopstvena grupa prirodno veliča, a ona druga, spoljašnja, prirodno degradira. Tako su oslobodioci sebe mogli videti kao hrabre, plemenite, neustrašive i tome slično, dok su se pripadnici nemačke zajednice mogli videti kao zli, kukavice i tome slično. Za neprijateljstvo jedne grupe prema drugoj važnu komponentu igraju i stereotipi koji počivaju na stvarnim ili na opaženim odnosima koji postoje prema „*spoljašnjoj grupi*“, u ovom slučaju nemačkoj zajednici.

Zaključak

Osnovni istraživačev stav je da je zla kob koja je zadesila nemačku nacionalnu manjinu na prostoru bivše Jugoslavije proizvod onih istorijskih okolnosti u kojima su oni bili „*žrtveno jagnje*“, a čiji predstavnici nisu bili dovoljno sposobni i vešti da zauzmu jednu distancu prema ekstremnoj ideologiji fašizma i pre i tokom Drugog svetskog rata, a onda su postali žrtve hegemonije ideologije komunizma. Odatle sledi da su kulturološke razlike pod kišobranom ideološke isključivosti, gde je ideološka isključivost proizvodila odeđeni tip ličnosti ali i da je kulturološko nasleđe takođe bilo „*plodno tlo*“ za nastanak hegemonih ideologija i *vice versa*, gde su tako generacijski formirane ličnosti davale nesumnjivu podršku ekstremnim i hegemonim ideologijama. Interniranje pripadnika nemačke nacionalne zajednice u logore plod je oslobodilačke revolucije iz Drugog svetskog rata ali sa bitnom razlikom koja smeštanje u logore nije tumačila opasnošću po bezbednost države već odmazdom za nesumnjivu podršku koju su pripadnici nemačke nacionalne manjine davali nacistima tokom Drugog svetskog rata. Hteli smo pokazati da određene istorijske okolnosti u kojima su suspendovani zakoni kojima bi se utvrdila odgovornost pojedinaca za ukupno ponašanje, dugoročno proizvode posledice koje volontarističko ponašanje pretvaraju u pravilo. Time su na paradoksalan način kulturološke posebnosti jednog područja određivale ideologije na istim, i, preko toga, formirale određeni društveni karakter koji je sa svoje strane bio i proizvod takve kulture i ideologije, ali je istim davao i nesumnjivu potporu.

Literatura

- Agamben, Đorđo. 2018. Homo sacer – suverena moć i goli život. Beograd: Karpos
- Bakić, Jovo. 2019. Evropska krajnja desnica. Beograd: Clio
- Bauman, Zygmund. 1990. Modernity and Ambivalence. In: Fathorson M. (ed). Global Culture, Nationalism, Globalization and Modernity. London: SAGE
- Bojanović, Radojica. 2004. Autoritarni pogled na svet. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju
- Broz, Josip Tito. 1982. Sabrana djela, vol. 24. Beograd/Zagreb
- Đilas, Milovan. 1990. Revolucionarni rat. Beograd: Književne novine
- Zagorka Golubović, Zagorka, Kuzmanović, Bora, Vasović, Mirjana. 1995. Društveni karakter I društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju i Filip Višnjić
- Hafner, Sebastijan. 2004. Istorija jednog Nemca. Novi Sad: Stylos
- Iglton, Teri. 2017. Kultura. Beograd: Clio
- Janjetović, Zoran. 2002. Between Hitler and Tito, Disappearance of the Vojvodina Germans. Belgrade
- Kaluđerović, Goran. 2012. Uzroci i posledice ideološkog i političkog ekstremizma u Vojvodini posle Drugog svetskog rata na primeru nemačke nacionalne manjine u period 1945-1952 (antropološko-sociološko-istorijski pristup). Magistarski rad. Beograd
- Marković, Slobodan. 2003. "Communist Liberation and New Order in Belgrade". The South Slav Journal, vol. 24, No. 3-4 (Autumn-Winter 2003)
- Podunavac, Milan. 2022. Režimi straha. Podgorica: UDG humanističke studije
- Muzafer Sherif, Muzafer. 1962. Intergroup Relations and Leadership. New York: Willey
- Stanović, Vojislav. 2003. Vlast i sloboda. Beograd: Čigoja
- Stor, Antoni. 1990. Ljudska agresivnost. Beograd: Nolit
- Supek, Rudi, 1992. Društvene predrasude i nacionalizam. Zagreb: Globus
- Šmit, Karl. 2001. Norma i odluka. Beograd: Filip Višnjić
- Šušnjić, Đuro. 1994. Dijalog i tolerancija. Sremski Karlovci: Knjižarnica Zorana Stojanovića
- Varadi, Tibor. 2012. Protivnarodni osmeh. Novi Sad: Akademska knjiga
- Tiger, Lionel. 1969. Men in Groups. New York: Random House

A HISTORIOGRAPHICAL VIEW ON THE EXAMPLE OF THE GERMAN NATIONAL MINORITY AFTER THE SECOND WORLD WAR

Abstract: *The paper wants, from the perspective of a socio-historical context, to show how cultural differences can produce conflicts, condemnation or lustration of entire national groups, with the hypothetical view that exclusivity of this kind necessarily inhibits the total potential of a society. Although the ideological matrix of exclusivity cannot be abstracted away, which, moreover, can be considered predominant in the observed historical perspective, here the emphasis is still on cultural differences that at first glance determine the identity of the observed ethnic groups. With the fact that the contextualization of the concept of culture, understood in the broadest sense, in the aforementioned discourse, is at the service of political and ideological extremism. Thus, ideological exclusivity shapes the cultural pattern or else it finds "fertile ground" in socio-political practice. We find the theoretical framework for understanding the relationship to the other in the "realistic conflict of interest" developed by Sherif Muzaffer. The psychological differentiation between ethnic and ideological groups caused by the Second World War led to the natural glorification of one's own group and the degradation of the ideologically and ethnically defeated. Stereotypes and prejudices formed an important component in the condemnation of the German national minority, which resulted in an almost non-discriminatory attitude in terms of the need for its complete exclusion from the new political community. The majority group of liberators treated minority Germany as "generically evil" and hence the need for its exclusion from the political community. Consent for the expulsion of the tentacles of the German national minority from the new political community is a product of the horrors of the Second World War, but we are also of the opinion of the newly established cultural pattern, which was based on exclusivity and ideological monolith. In this paper, we want to problematize the relationship between "us" and "them"*

that has found a cultural foothold, where it is reasonable to determine whether culture is conditioned by an ideological matrix or whether a monolithic ideology was a product of an established authoritarian culture. It would be simplistic to interpret the attitude towards the German national minority using Gordon Allport's situational theory as "uncritically adopted prejudices" which led to a conformist attitude. The subject of research was chosen because it continues to exist in perpetuated forms until today.

Key words: *Cultural differences, German national minority, conflict of interests.*

Rad je primljen u Redakciju 13. 02. 2024. godine.

Rad je odobren za štampu 29. 02. 2024. godine.

COMPUTATIONAL METHODS FOR ARMORED CONFLICT ANALYSIS

Abstract: *With the increasing availability of data for study, quantitative data-driven methods are gaining popularity across various sciences. This article reviews computational methods and their application in the analysis of international conflicts in various works, aimed at providing a basic understanding to researchers of international conflicts who have not previously used these methodologies in their work on how they can be beneficial in our field of knowledge. In this work, the examined methods are based both on structured data, such as Event Analysis, and on raw data collected from open sources, including Sentiment Analysis, Graph Analysis, and Fake News Detection.*

Key words: *Data driven approach, sentiment analysis, natural language processing, graph analysis, fake news detection, open source data, social media, violent conflict, Peace and Conflicts methodology.*

Nowadays big data and data-driven decision making have emerged as leading approaches in science and business. Computational techniques broaden the possibilities of the researchers to structure and analyze empirical data. However, research studies that apply computational tools to the study of international conflicts are fewer than data driven researches in marketing or economics. Possible explanation might be the fact that the fields of socio-political and computer sciences demand vastly different

¹ Полина Дрыгина, Nezavisna istraživačica iz Lođa. E-mail: polinadtbs@gmail.com.

skills and competencies from researchers, and the use of big data methodologies by international conflict specialists without the assistance of data analysis experts poses a challenging task. In my view, data-driven methods hold great promise and an infinite range of applications in social-political sciences, particularly in the study of violent conflicts, if research groups from these two different domains collaborate. And the main condition for that is the basic understanding by peace and conflicts scholars of the principles computational methods work. This article aims to explore how this approach functions in conflict research, access its potentialities, so that novice researchers, as well as anyone interested in applying this approach in their work, can gain a short overview of computational method on the examples of data-driven conflict researches.

Before moving to methods, it is necessary to emphasize that in this work we approach the study of conflicts as a scientific peace and conflicts discipline, not military analysis. Peace and conflict studies is a young discipline that emerged in 1960. The most know scholar and the founder of the discipline is **Johan Galtung** who put the discussion about wars and conflicts beyond traditional realistic and idealistic theory and shifted the focus on peace. He was the first one defining peace as something beyond the negation of war and violence. Galtung had distinguished positive and negative peace, where the first one defined as just an absence of a conflict while positive peace requires peaceful institutions for conflicts prevention and resolution.²

Talking about the aims of Peace Studies Galtung argued that they cannot be neutral, but instead have social, political, and economic consequences and should contribute to peaceful conflict resolution, social transformations, and nonviolent politics.³ In his book *"Peace by Peaceful Means"*, he compares society to the human body. Actors, like cells in an organism, interact within a system that, and like a body, society has states of health and sickness. Health is likened to peace, while sickness is likened to the presence of violence. Just like in medical sciences, the science of peace

² R. Sousa. 2018. *The Context of Conflict Resolution -International Relations and the Study of Peace and Conflict*, "Working Paper CEsa".

³ F. Ferrandiz, A. Robben. 2007. Multidisciplinary Perspectives on Peace and Conflict Research.

and conflicts is based on 3 pillars: diagnosis, prognosis, and therapy and the issue of violence is central for all of them. The causes of violence to be diagnosed can be human, natural, social, cultural and in any diverse areas. Therefore, Peace and Conflict Studies (PACS) is an interdisciplinary science requiring complex approach. Violence can be direct or indirect. Direct violence involves harmful interactions between actors (people or societies), while indirect or structural violence is embedded in the structure of a society and its institutions. Cultural violence justifies structural and direct violence and is reflected in culture: beliefs, norms, symbols, ideology, etc. In this article, we will examine, through the example of data-driven research on international conflicts, how we can use data from open sources to track the interaction of “cells”, identify, and “treat” violence.⁴

According to Galtung, the study of peace and conflicts is based on data, theories, and values.⁵ With the emergence of the Internet, the approach to data has significantly changed, as their quantity is growing exponentially and opening new possibilities for researchers. People leave digital footprints without even noticing it, and with the right tools, their habits, patterns of behavior in various situations, and even their health status can be determined.⁶ Thanks to this, the field of marketing successfully studies consumer behavior and develops marketing strategies.

However, for social and political sciences and Peace and Conflict Studies as a part of it, can adopt data from open sources in the Internet like social networks and news websites as well as data from specified issue-oriented databases for research. According to **Burt L. Monroe**, political scientists could use this data in their research and noted several advantages of this approach. Firstly, due to the sheer volume of data, traditional approaches can be scaled up. While traditional quantitative research relies on data generation through surveys, data from social networks provide extensive data ready for analysis can replace this costly procedure. Secondly, the vastness of data can provide more statistical cases for analysis, leading to

⁴ J. Galtung. 1996. Peace by Peaceful Means, pp. 2-11.

⁵ *Ibid*, p 11.

⁶ T. A. Paython, T. Claypoole. 2014. Privacy in the Age of Big Data.

more accurate results than a smaller number of cases. Finally, these technologies offer a wide variety of data, enabling diverse research endeavors.⁷

In addition to serving as data source for researching Internet has become a platform where many political processes have shifted. In the modern world, war is carried not only on the battlefield but also in the information space for the minds of people, the image of the warring party upon which the involvement of the rest of the world in the conflict depends. Therefore, propaganda and other means of information warfare have become no less effective than rockets and other heavy weaponry. **Joseph Nye's** triad of soft, hard, and smart power, was supplemented by the concept of sharp power, which implies a country's ability to influence people's minds through control over information, manipulation of facts, and propaganda. **Christopher Walker** and Jessica Ludwig, in their study, reported that sharp power is an authoritarian version of soft power. Propaganda, disinformation, manipulation of facts - all of these are tools of sharp power.⁸

To process the infinite stream of information from social networks and through news media, computational methods are inevitable part of this type of research. The process of quantitative computational analysis of data from social media is called social computing. Instruments of social computing include standard big data methods as programming languages like SQL, Python (Pandas, NumPy, Matplotlib, Seaborn, Scikit-learn, TensorFlow, and others) and R used for extracting and quantitatively analyzing texts from open sources in the Internet.

Every quantitative method assumes working with different kinds of variables. For example, investigations of the influence of age and education on voting turnouts, where age and education are independent variables and voting turnout is the dependent variable⁹. In Political and Conflict

⁷ B. L. Monroe. 2013. *The Five Vs of Big Data Political Science. Introduction to the Virtual Issue on Big Data in Political Science, "Political Analysis"*, No5, pp.1-9.

⁸ C. Walker, J. Ludwig, 2018. *From 'Soft Power' to 'Sharp Power' Rising Authoritarian Influence in the Democratic World, "National Endowment for Democracy,"* pp.2-26.

⁹ N. D. Glenn, M. Grimes. 1968. *Aging, Voting, and Political Interest, "American Sociological Review"*, No. 33-4, pp. 563-575.

Studies (PACS), such variables are often counted as indexes reflecting social phenomena. For instance, there are various indices aimed at predicting the onset of conflict or assessing its intensity. The Global Conflict Risk Index (GCRI)¹⁰ calculates the probability of armed conflict occurrence in the next 1-4 years based on 22 variables. The Conflict Severity Index is calculated based on four criteria: Deadliness, Danger, Diffusion, and Fragmentation. Additionally, the Negative Peace Index is also calculated based on 23 variables. The calculations of these indices are based on the assessment of various phenomena in society.¹¹ In this work, the analysis of textual characteristics will be considered, which reflects different phenomena in society to varying extents.

Currently, there are various databases related to international conflicts that can be used in research. For example, COW contains data on conflicts from the mid-19th century to the present day, as well as the GDELT database (Global Database of Events, Language, and Tone), which contains several datasets on events related to international conflicts, protests, and other politically significant situations. With these datasets, it's possible to identify patterns between variables, conduct statistical analysis of regressions, distributions, and other standard quantitative procedures. Such manipulations can be performed using Excel or, if the dataset is too large for Excel, using SQL and Python.

Process of raw data analysis is more complicated and includes 3 main steps: data mining, clearance and structurization, and analysis. To extract data, it is necessary to access the API (Application Programming Interface) of the social network or target website. This will give a possibility to retrieve the required volume of texts. Next, meaningful features are extracted and structured. And in the final stage, data analysis is performed using statistical methods or machine learning.

¹⁰ Global Conflict Risk Index, Retrieved from: <https://resourcewatch.org/data/explore/soc055-Global-Conflict-Risk-Index> [access12.07.2023]

¹¹ Positive Peace Report 2022. Retrieved from <https://www.economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2022/01/PPR-2022-web.pdf>, 15.07.2023

Machine Learning is a subset of Artificial Intelligence where algorithms are designed to learn from data autonomously, without the need for explicit programming. Algorithms identify patterns and perform the following tasks: classification (grouping by characteristic), regression (finding relationships between variables), clustering (separating into groups based on the most similar features without initially defined criteria), and anomaly detection. Machine Learning comes in two main types: supervised and unsupervised learning. In supervised learning algorithms, a dataset with pre-existing labeled data is used to train the algorithm, while in unsupervised learning, such a dataset is absent.¹²

Event Analysis

Event analysis is the oldest computing method among all considered in this article. It emerged in the latter half of the 20th century as an attempt to structure data on conflicts during the Cold War. Event analysis is a quantitative method of analyzing events as a unit of analysis to which different kinds of characteristics are assigned.

The oldest databases, such as WEIS and COPDAP, were created in the 1960s and 1970s. They were manually compiled based on thousands of newspaper articles and stored information about the most significant political events. Each event was assigned characteristics based on which further data analysis took place. For example, in COPDAP, specific interactions between the USA and USSR were assigned positive or negative values depending on whether they were cooperative or hostile in nature. Based on this data, a graph of the dynamics of relations between the two countries during the Cold War was created.¹³

The WEIS project developed its own rating system, where each action was evaluated on a scale from -10 to 10. The ratings of all actions were

¹² M. Bozanini, *Mastering Social Media Mining with Python*, p30.

¹³ P. A. Schrod, 1993. *Event Data in Foreign Policy Analysis*, "Journal of the University of Kansas", No 1.

summed up monthly, allowing for tracking the dynamics of interactions.¹⁴ The Swiss FAST project utilized this methodology to track the dynamics of interaction between Israel and Palestine in 2003. Scientists found that to discern the conflict's dynamics, aspects such as the number of conflict casualties and other potential indicators also work. However, **Goldstein's** absolute values have some flaws in assessing the dynamic. Firstly, this system relies on the number of events covered in the media, which is not always objective. Some events may not be covered in the media, or conversely, less significant events may be reflected and influence the statistics. Moreover, this method, in the case of events with different directions (+10 and -10), sums up to zero, which is reflected on the diagram as if no actions were taken. To address this issue, the authors of the article suggest relying on the dynamics of other quantitative indicators, such as the level of casualties.¹⁵

In general, event analysis allows tracking the dynamics of interactions between actors based on databases. Currently, the most popular project for this purpose is COW (Correlates of War), which since 1963 has been involved in collecting information about conflicts. The project website contains different types of datasets, including those that describe event data on conflicts (System Membership (v2016), COW War Data, 1816 – 2007 (v4.0), Militarized Interstate Disputes (v5.0)) as well as others data on the localization of conflicts (Militarized Interstate Dispute Locations (v2.1)), information on connections between states Formal Alliances (v4.1), Defense Cooperation Agreement Dataset: Library of bilateral defense treaties from 1980 to 2010, Diplomatic Exchange (v2006.1) : Information on diplomatic representatives between states from 1817 to 2005.¹⁶

¹⁴ J. S. Goldstein. 1992. *A Conflict-Cooperation Scale for WEIS Events Data*, "The Journal of Conflict Resolution", No 36, pp. 369-385.

¹⁵ P. A. Schrodtt, D. J. Gerner, Ö Yilmaz. 2004. *Using Event Data to Monitor Contemporary Conflict in the Israel-Palestine Dyad*, "Journal of the University of Kansas", No1.

¹⁶ Correlates of War. Retrived from: <https://correlatesofwar.org/> [acc[ess: 7.02.2024]

Analysis of public sentiments

The first opportunity provided by social computing of open sources is the study of public sentiments using Natural Language Processing, a toolkit for textual information analysis. Sentiment analysis emerged in the early 2000. In literature, the same approach can be called “opinion mining», however, opinion reflects more logical judgments of a person, whereas sentiment analysis focuses on emotions and the tone of speech a person uses regarding a particular issue. The task of sentiment analysis is to create an automatic tool for extracting the mood of the author towards particular entity or overall tonality of the text.¹⁷

As a result of data extraction and structuring, a table is obtained containing fields such as name of entity, aspect of this entity, opinion holder, and sentiment of entity. The latter often implies classification on a scale of positive, negative, or neutral.¹⁸ For example, the sentence: “*The camera of the new iPhone is just great.*” iPhone is the entity, camera is the aspect of the entity, “*great*” is the keyword that assigns a “*positive*” sentiment to this entity, the person who posted the post is the opinion holder, and the time when it was published is the Time. This was an example of the most common use of sentiment analysis, where values are assessed in terms of negative positive and neutral meaning, however, sentiment analysis can also identify the emotions of the text’s author.¹⁹

The most common theoretical basis for defining emotions is **Robert Plutchik’s** Wheel of Emotions, which identified eight primary emotions: joy, sadness, trust, surprise, disgust, anticipation. Emotions are assigned to specific words or phrases for which there is a database where each expression is associated with specific emotions. For example, Dictionary of Affect in Language.²⁰

¹⁷ F. Pozzi, E. Fersini, E. Messina, B. Liu. 2016. *Sentiment Analysis in Social Networks*, pp 5-10.

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ *Ibid.*

Sentiment analysis occurs at three levels: entity level, sentence level, and message or text level. At the entity level, the opinion holder's attitude towards a specific object is investigated, as in the example with the iPhone and its camera. At the sentence level, the sentiment or emotions of a single syntactic unit are evaluated, considering not only the sentiment of words but also the sentence structure, punctuation, and so on. At the third level, the mood of the text as a whole is examined without highlighting individual entities. The most common method is the Bag of Words, which assesses the sentiment of a text by calculating the average sentiment of all the words in the text.²¹

Sentiment analysis, like any other method, has limitations. First issue is the defining the semantic defining the correct semantics of words. Word meanings are highly context-dependent and due to mismatches in the semantics of the word in a sentiment dictionary and in the analyzed text errors and inaccuracies can arise. To avoid this issue and achieve proper quality, researchers manually annotate data to create training datasets, on which algorithms are trained using supervised Machine Learning.²²

Another difficulty of sentiment analysis is the identification of sarcasm and irony, which are prevalent in natural human language. In this case, the meaning of words is diametrically opposed to the literal meaning of the word. Recognizing such phenomena is facilitated by self-tagging, where authors use hashtags like "humor," "sarcasm," and so on, or use specific emojis indicating that the author is being ironic.²³ However, this task is quite challenging to accomplish, and in most observed studies, it is overlooked, which can have a significant impact on research results. Next let us see how sentiment analysis works in social media in practice when studying conflicts.

²¹ D. Mohey El-Din. 2016. *Enhancement Bag-of-Words Model for Solving the Challenges of Sentiment Analysis*, "(IJACSA) International Journal of Advanced Computer Science and Applications", No7 .

²² M. Haselmayer, M. Jenny. 2017. *Sentiment Analysis of Political Communication: Combining a Dictionary Approach with Crowdcoding*, "Qual Quant", No 51.

²³ F. Pozzi, E. Fersini, E. Messina, B. Liu. 2016. *Sentiment Analysis in Social Networks*.

Bias Detection of the Palestinian-Israeli Conflict in Western Media: A Sentiment Analysis Experimental Study

Acknowledging the importance and role of Western news agencies in shaping public opinion on conflicts and noting accusations against such news agencies of a pro-Israeli stance, researchers decided to assess the level of bias in news articles using sentiment analysis. For this purpose, the following news agencies were selected for study: Al-Jazeera America, ABC News Washington Post, Al-Jazeera English, BBC, Global News, CTV. Posts from July 1, 2014, to August 30, 2014, were chosen.

After the standard data cleaning procedures (tokenization, stop words removal, filtering), 171 articles were manually evaluated to form a training dataset, which was used to build a model for automatic sentiment detection. Then, using the Naive Bayes Classifier algorithm, which calculates the probability of an entity belonging to a certain class based on Bayes' theorem and assumes that the features are independent of each other, sentiment probabilities were determined. Additionally, the Support Vector Machine (SVM) algorithm was used, which classifies data separated by a so-called hyperplane (a separation line in two-dimensional space, or a hyperplane in higher dimensions depending on the number of features).

As a result of cross-validation of these methods, it was found that both are stable and show approximately similar results. The study revealed that the most biased news agencies were ABC News and CBS, which have a more pro-Israeli position.

Overall, the data from the study helps determine pro-Israeli or pro-Palestinian sentiments in the media and describes in detail the methodology of data processing. However, one limitation is the lack of criteria based on which the training data were prepared, potentially leading to variability in results depending on the perception of experts preparing the training dataset.

This issue can be addressed in the following study by **M. Hausel Mayer** and **M. Jenny** on Sentiment Analysis of Political Communication. In

this work, researchers examined political discourse regarding [add topic] using cross-validated methods: crowd-sourcing, manual sentiment dictionary creation, and pre-existing sentiment dictionaries for political discourse.

The researchers noted that using supervised machine learning, where specially trained experts assess a portion of the data, and relying on pre-existing dictionaries have their drawbacks. While machine learning can accurately assess a set of texts, it becomes less accurate with larger datasets. Additionally, such labeling is costly and time-consuming. On the other hand, pre-existing dictionaries may not be universal and lack sufficient data for military-related topics.

Considering this, the authors decided to create their own dictionary for evaluating discourse in news articles, which could be applied to a greater number of studies on this topic. Instead of manually labeling data, they used a cheaper method of crowd-coding on platforms like Amazon's Mechanical Turk and CrowdFlower. Crowd-coding involves users being offered a small reward to assess the sentiment of a text excerpt. Based on these responses, a dictionary of expressions and sentiments assigned to them is created.

Further, once the dictionary was created, authors used the Bag of Words method for text evaluation and sentiment assignment. This method is based on determining the sentiment of a text by analyzing the sentiment of words within it and the average sentiment of those words. Subsequently, they took 200 random sentences that had been labeled by experts and found that the results were roughly the same. Despite this work focusing on conflicts, it is very interesting for its methodological approach, which can be further used to study media sentiment regarding military conflicts.

Currently there is a growing number of studies dedicated to the full-scale Russian invasion of Ukraine in various countries. Let us consider the methodology of some of them. In the study *"Russia-Ukraine war: Modeling and Clustering the Sentiment Trends of Various Countries"*, the authors analyzed 140,000 tweets using keywords related to Ukraine, segmented by regions. They then used Roberta's algorithm to assign positive, negative,

or neutral values. For each country, the number of positive, negative, and neutral tweets per week was calculated. Based on these data, the authors were able to track sentiment trends in the following countries: USA, United Arab Emirates, Argentina, Turkey, Pakistan, Canada, Ireland, Belgium, India, France, Britain, Austria, Czech Republic, Poland, and Spain.

In all countries, including Russia, the level of negative tweets exceeded the level of positive ones, and most countries showed a sharp decrease in the number of tweets related to this topic in the first month of the war. This work demonstrates the importance of discussing the war in Ukraine globally. However, considering that the level of text analysis was at the entity level, this methodology may be only the first step towards understanding people's attitudes towards the war in these countries. Negative comments and words can be used by both supporters and opponents of the war. Therefore, based on this research, we cannot conclude that the negativity was specifically related to the war and criticism of Russia's actions but rather indicates a general negativity caused by the situation.

Indeed, despite the existing mechanisms for detecting sarcasm and irony, these aspects were overlooked in the studies discussed above, which, in my opinion, could introduce inaccuracies into the research findings. Additionally, I couldn't find any studies where the emotions of the authors of the posts were directly examined. Research on the influence of emotions on political behavior in authoritarian regimes could contribute to understanding the mechanisms of autocracies and totalitarian states, which, according to the theory of the democratic peace (references to relevant works), have a greater propensity for engaging in wars.²⁴

Sentiment analysis could be one of the tools for studying cultural violence. By examining people's attitudes towards violent actions as an indicator of the normalization of violence, and the use of derogatory and discriminatory words as indicators of cultural violence. However, to the best of my knowledge, there are currently no such studies.

²⁴ J. Goodwin, J. M. Jasper, F. Polletta. 1992. *Passionate Politics, Emotions and Social movements*.

Graph Analysis

Graph theory is a branch of mathematics that studies various types of structures and is used in a multitude of fields, from logistics to linguistics and chemistry. This approach serves as a powerful tool for examining various types of structures and relationships and is an integral part of social network analysis. A graph is an abstract mathematical model consisting of a set of points or nodes connected by arcs or vertices. Graphs are used to model and analyze various types of relationships, networks, systems, and structures.²⁵

In graph theory, various classifications of graphs are considered, but the most common ones are undirected and directed. The main difference is that in a directed graph, the connections have direction and are called arcs, whereas in an undirected graph, direction does not play any role. The length of paths between nodes is measured by the number of edges that lie between them. This metric plays a significant role in determining the “*centrality*” of a graph, which indicates the importance and influence of a node.²⁶

The influence or “*centrality*” of a graph can be determined in several ways depending on the research objectives. Closeness centrality identifies a central node as one for which the path to other nodes is shortest, indicating how quickly it can reach other nodes. Betweenness centrality measures whether a node lies on the shortest paths between all other nodes in the network. The main difference between these two is that while Closeness centrality is calculated as the average of all routes to other points, Betweenness centrality considers all possible routes and calculates for how many routes the node serves as a bridge. Eigenvector centrality determines the importance of a node based on the importance of its neighbors. Degree centrality identifies nodes with the highest number of connections. Lastly, PageRank centrality is primarily used in web page analysis and counts the number of links to a given node, in other words, how many arcs are directed towards this node.²⁷

²⁵ R. Wilson. 1972. Introduction to Graph Theory, pp.11-26.

²⁶ *Ibid.*

²⁷ T. Furman. 2016. *Strategic Targeting: A Social Network Approach across the Phases of*

The identification of centrality and the construction of graphs have significant potential for research. For example, **Olga Levina** and **Robert Hillmann** based their study on existing data from the Correlates of War project, which collects and structures data on wars from the 19th century to the present day. By constructing a graph with nodes representing geographical territories of states connected by so-called “*linkevents*” - interactions between countries during conflicts, they assigned the following characteristics to countries: 1) Conflict proneness (determined using degree centrality). 2) Autonomy in conflict conduct (measured using Closeness centrality; the lower the value, the more autonomous the country’s behavior). 3) How often a country initiates conflicts (local clustering coefficient). The research results showed that Britain, France, and Russia are the most conflict-prone as they had the highest number of conflicts and interactions during the study period. In terms of conflicts on domestic policy level, Turkey, the United States, France, and Britain are also added to this list, as they have the highest centrality across all three indicators, what indicates that these countries are influential in shaping conflicts but, at the same time, have a low degree of autonomy.²⁸

T. Furman demonstrated how graph theory can be used to analyze factors influencing political behavior for a more precise strategic goal setting. T. Furman executed the PMESII conflict analytical model, which represents an analysis of six interacting spheres: PMESII (political, military, economic, infrastructure, and information). These spheres are represented as nodes, and the influence of various factors related to these spheres are represented as connections. For example, a particular political decision that causes tension in society (negative connection in the social sphere) but positively impacts economic development (positive connection in the economic sphere). Thus, all known factors and influences are analyzed and represented in a graph. Then, the centrality of each sphere is calculated to identify the most influential one, which will be the focus of intervention.²⁹

War, “*Military Operations Research Society*”, pp.5-22.

²⁸ O. Levina, R. Hillmann. 2013. *Wars of the World: Evaluating the Global Conflict Structure during 1816-2001 using Social Network Analysis*, “*Procedia. Social and Behavioral Sciences*”, pp. 68-79.

²⁹ T. Furman. 2016. *Strategic Targeting: A Social Network Approach across the Phases of*

The following study demonstrates how graph analysis can be applied to the study of understanding certain terms in different countries by constructing a semantic network of terms. **James Danowski** and **Han Woo Park** combined NLP techniques and graph analysis to investigate radicalism in countries affected by the Arab Spring, based on how the most influential news agencies use the term “*jihad*” by constructing a semantic associative graph based on words that occur with the term “*jihad*” in the same sentence. It was found that after the Arab Spring, the semantic field of this term significantly expanded. Moreover, there were increasing associations with words such as “*Taliban*”, “*voice*”, “*economic*”, and “*Pashto*”, while the usage of the term “*Jihad*” decreased in association with words like “*group*”, “*movements*”, and “*Islamic*”.³⁰

Study of opinion polarization

Graph theory also provides an opportunity to observe opinion polarization in social networks. For example, research by **B. Kirdemir** showed opinion polarization regarding Turkish politics in relation to the attacks by Turkish troops in February 2020. Researchers collected 10 million tweets localized in Turkey in Turkish language on the day after these events and constructed a graph based on them, where tweets were nodes. Connected nodes were considered to be those tweets that were retweeted together by more than 50 users. As a result, two distinct clusters emerged: pro-**Erdoğan** and those who are against. The pro-government cluster was larger and more interconnected than the opposition cluster, indicating that pro-government users are more active in the network.

As demonstrated, graph analysis encompasses a broad spectrum of applications. The studies described above have shown that it can be used to analyze opinion polarization, interaction between different factors, identify the most active component of systems, track the semantic field

War, “*Military Operations Research Society*”, pp.5-22.

³⁰ J. A. Danowski, H.W. Park. *Arab Spring Effects on Meanings for Islamist Web Terms and on Web Hyperlink Networks among Muslim-Majority Nations: A Naturalistic Field Experiment*, “*Journal of Contemporary Eastern Asia*”, No13, pp.15-39.

of significant terms, and demonstrate opinion polarization in social networks regarding a particular issue. Graph analysis can make a significant contribution to understanding the structure of conflict, as it describes the interactions between the “cells” in the organism of the global community.

Fake news detection

As mentioned earlier, propaganda and falsifications currently play a significant role in armed conflicts. However, through computing, it is possible to detect and study patterns of fake news.

There are several methods of identifying fakes. The first, Feature-oriented, is based on extracting characteristics from texts, based on which a conclusion is drawn whether it is fake or not. Such features may include emotional and attention-grabbing language, unreliable sources, timestamps, etc. Model-oriented methods are based on training machine learning algorithms, which are trained to label data and identify fake patterns.³¹ Currently, there are datasets available that provide training data for fake news detection models. For example, “*Liar*” and “*Fake News Net*”.

The methods of fake news detection also have their limitations. The authors of the studies “*A First Attempt to Detect Misinformation in Russia-Ukraine War News through Text Similarity*”³² and Content-Based Unsupervised Fake News Detection on UkraineRussia War³³ regarding the use of fakes during Russia’s full-scale invasion of Ukraine, highlight the following:

1) Supervised machine learning, which provides accuracy under conditions of a fast flow of information, is not feasible in the context of a

³¹ I. Ali, M. Nizam Bin Ayub, P. Shivakumara, Nurul Fazmidar Binti Mohd Noor. 2022. *Fake News Detection Techniques on Social Media: A Survey*, “*Wireless Communications and Mobile Computing*”, pp.2-17.

³² N. Khairova, B. Ivasiuk, F. Lo Scudo, C. Comito, A. Galass. 2023. *A First Attempt to Detect Misinformation in Russia-Ukraine War News through Text Similarity*, “*Language, Data and Knowledge 2023*”.

³³ Y. Shin, Y. Sojdehei, L. Zheng, B. Blanchard. *Content-Based Unsupervised Fake News Detection on UkraineRussia War*, “*SMU Data Science Review*”, 7,1.

military conflict. Creating training datasets for each issue takes a significant amount of time and resources, and in the conditions of a rapid flow of information during a military conflict, this approach will not be effective.

2) The lack of ready-made “benchmark datasets” for training algorithms to detect military fakes.

3) There is no perfect way to determine fakes, and depending on the amount of data, the results can vary. Especially while using unsupervised ML methods.

The approaches of these studies are quite similar. Both utilize unsupervised machine learning, recognizing as fake those news articles that significantly differ from the mainstream. However, the approaches are different in comparison. The first study used the BERT system, which created clusters on topics by the most popular of which were: “*Zelensky*”, “*President Vladimir*”, “*Ukraine*”, “*Russia*”, “*military*”, “*been killed*”. Next, the scientists calculated the so-called similarity scores, a coefficient that calculates how much the same text differs from the “*average*” same. The average summary is built based on the most used word combinations in the cluster, and the texts farthest from the central summary are considered potential fakes.

The authors of the second study also measured similarity scores of news articles, evaluating the coverage of each event by different news agencies and assessing the similarity of each pair on a 100-point scale. As a result, they obtained a table in which the similarities of news articles were assessed pairwise. The study revealed that the similarity between news sites was not less than 75%, indicating that among the used news agencies, no blatant fakes were detected.

Despite some limitations of the methods described above, studying examples of research leads to the conclusion that computational methods have wide potential for Peace and Conflict studies. This approach allows for the utilization of existing databases, upon which we can conduct studies on conflict dynamics and their characteristics using statistical methods, as

well as vast amounts of unstructured open data from social networks. Sentiment analysis enables the determination of social media users' attitudes towards various issues, bias detection in news articles, and assessment of the emotional tone of messages. This approach can greatly contribute to the study of people's attitudes towards violence, as sentiments regarding violent events can serve as signals indicating the degree of societal perception of violence. Since social networks and the language used by people are part of culture, they can reflect cultural violence. Graph analysis allows the study of various structures, including countries and their interactions, various factors, and even linguistic units, which help better understand user associations in specific regions with selected terms. Such research can contribute to understanding the structure of conflicts and the interconnection of various factors. Additionally, through NLP, it is possible to identify the spread of fake news, which plays an important role in 21st-century warfare.

As can be seen, despite the technical complexity of analyzing big data for social science researchers, there are many works dedicated to this topic, involving multidisciplinary teams of specialists. In my opinion, such a multidisciplinary approach and teamwork are key to studying such a multifaceted discipline as Peace and Conflict studies.

Literature:

- Ali I., Nizam Bin Ayub M., Shivakumara P., Nurul Fazmidar Binti Mohd Noor. 2022. "Fake News Detection Techniques on Social Media: A Survey". "Wireless Communications and Mobile Computing"
- Bozanini M., 2018. Mastering Social Media Mining with Python
- Correlates of War. Retrived from: <https://correlatesofwar.org/> [acc[ess: 7.02.2024]
- Ferrandiz F., Robben A. 2007. Multidisciplinary Perspectives on Peace and Conflict Research
- Danowski J. A., Park H.W. "Arab Spring Effects on Meanings for Islamist Web Terms and on Web Hyperlink Networks among Muslim-Majority Nations: A Naturalistic Field Experiment". "Journal of Contemporary Eastern Asia", No13, pp. 15-39
- Furman T. 2016. "Strategic Targeting: A Social Network Approach across the Phases of War". "Military Operations Research Society", pp. 5-22

- Glenn N. D. Grimes M. 1968. "Aging, Voting, and Political Interest". "American Sociological Review", No 33-4 pp. 563-575
- Global Conflict Risk Index, Retrieved from: <https://resourcewatch.org/data/explore/soc055-Global-Conflict-Risk-Index> [access12.07.2023]
- Goldstein J. S. 1992. "A Conflict-Cooperation Scale for WEIS Events Data". "The Journal of Conflict Resolution", No 36, pp. 369-385
- Haselmayer M., Jenny M. 2017. "Sentiment Analysis of Political Communication: Combining a Dictionary Approach with Crowdcoding". "Qual Quant", No 51
- Khairova N., Ivasiuk B., Lo Scudo F., Comito C., Galass A. 2023. "A First Attempt to Detect Misinformation in Russia-Ukraine War News through Text Similarity". "Language, Data and Knowledge"
- Levina O., Hillmann R. 2013. "Wars of the World: Evaluating the Global Conflict Structure during 1816-2001 using Social Network Analysis". "Procedia. Social and Behavioral Sciences", pp. 68-79
- Mohey El-Din D. 2016. "Enhancement Bag-of-Words Model for Solving the Challenges of Sentiment Analysis. "(IJACSA) International Journal of Advanced Computer Science and Applications", No7
- Positive Peace Report 2022, Retrieved from <https://www.economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2022/01/PPR-2022-web.pdf> 15.07.2023
- Pozzi F., Fersini E., Messina E., Liu B. 2016. Sentiment Analysis in Social Networks,
- Schrodt P. A. 1993. "Event Data in Foreign Policy Analysis". "Journal of the University of Kansas", No 1
- Schrodt P. A., Gerner D. J., Yilmaz Ö. 2004. "Using Event Data to Monitor Contemporary Conflict in the Israel-Palestine Dyad". "Journal of the University of Kansas", No1.
- Shin Y., Sojdehei Y., Zheng L., Blanchard B. "Content-Based Unsupervised Fake News Detection on UkraineRussia War". "SMU Data Science Review", 7,1
- Sousa R. 2018. "The Context of Conflict Resolution - International Relations and the Study of Peace and Conflict". "Working Paper CEsa"
- Walker C., Ludwig J. 2018. "From 'Soft Power' to 'Sharp Power' Rising Authoritarian Influence in the Democratic World". "National Endowment for Democracy," pp.2-26

ZASTOSOWANIE METOD OBLICZENIOWYCH DO ANALIZY KONFLIKTÓW ZBROJNYCH

Streszczenie: *Wraz ze wzrostem dostępności różnego rodzaju danych komputerowych, metody oparte na nich zyskują na popularności w wielu dyscyplinach naukowych. W artykule dokonano przeglądu literatury opisującej metody opierające się na danych komputerowych, wraz z możliwościami ich zastosowania do analizy konfliktów międzynarodowych. Autorka odwołuje się zarówno do metod wykorzystujących dane ustrukturyzowane, np. badanie zdarzeń, jak również dane surowe, zebrane na podstawie otwartych źródeł, np. analiza nastrojów, analiza wykresów, wykrywanie fake newsów.*

Słowa kluczowe: *Dane ilościowe, analiza nastrojów, przetwarzanie języka naturalnego, analiza wykresów, wychwytywanie fake newsów, baza danych otwartego źródła, media społecznościowe, konflikty zbrojne, metodologia badań nad pokojem i konfliktami.*

Rad je primljen u Redakciju 13. 02. 2024. godine.

Rad je odobren za štampu 29. 02. 2024. godine.

ON EVERYDAY LIFE, ANARCHISM, AND MARXISM – A MUSTER OF STORKS

Abstract: *Anarchism as a political theory has been on the academic sidelines for many decades, leading to numerous interpretations which narrow down its meaning, or rather meanings, into a baseless and violent reaction to modernisation. This article will explore anarchism as proper political theory, by sewing the needle of everyday life through the fabric of ideas, while utilising aspects from its opponent marxist theory, with the aim of providing a more complete picture of what the anarchist mode of living actually is, and how it relates to the concept of everyday life.*

Keywords: *Anarchism, everyday life, marxism, political theory, mutual aid, history.*

On Anarchist theory

What can be said more of anarchism which has not been said already? What are some of the most common practices of anarchism? There are as many interpretations of anarchism, as there are anarchist theorists. How can we compare certain universal practices, interpreted as anarchistic, of numerous communities and peoples who have demonstrated supposedly similar modes of living and struggles for survival that have existed outside the contemporary established superimposed state? The aim of this article is to delve into and build upon what **Howard Zinn** described as: “Anarchism, properly cleansed of myth and pretence...”

Peter (Pyotr) **Kropotkin** began his study on the conditions in which humans and the numerous species of animals in the vast area of Eastern Siberia and Northern Manchuria had lived, he described it as: “...*the extreme severity of the struggle for existence...against the inclement of Nature*”. (Kropotkin, 2021) The unrestrained existence of Nature, its unpredictability, brutality, and its vast potential for destruction, had undeniably shaped humanity throughout its history and existence. This struggle against the seemingly impossible had pushed humanity, along with other species in the world, into a mode of living which embodied adaptation, ingenuity, and the practice of mutual aid. While adaptation became a necessity due to the unpredictability of Nature, expressions of ingenuity went on divergently between animal species and humans. Mutual aid was, however, practised by almost all living creatures in various degrees, and was the main factor of evolution, according to Kropotkin. (Kropotkin, 2021) He argued that animals and humans practised mutual aid rather than participated in a survival of the fittest mode of living. The claim that past societies had been governed by the unwritten laws of the survival of the fittest, continues Kropotkin, had been numerous pointed out to be historically inaccurate. Not only was life dependent solely on Nature, it being harsh and difficult, it would have been almost impossible to imagine life as we know it had there not been the practice of mutual aid.

Kropotkin described mutual aid as a natural and voluntary reciprocal exchange of resources and services for mutual benefit, and had argued that cooperation, rather than competition, was the driving force in the evolution of the species, which also included humans. (Kropotkin, 2021) For Kropotkin, mutual aid was not just a strategy for survival, but rather an ethical principle that guided social interactions, and had formed the basis of a just and equitable society. Arguably, this principle had made it possible for human beings to persist, survive, and go beyond their individual possibilities. The very notion to overcome the Goliath personifying the enormity of Nature’s brutality and combined unpredictability, had contributed to shaping the human experience as unrelenting when faced with seemingly overwhelming circumstances. I hypothesise that this extensive historical and cross-generational experience had moulded what we colloquially call

‘human nature’, which could be understood as a loose interpretation of having a combined will to survive, the will to overcome, and the will to reject self-perceived injustice, unfairness, and oppression. As Howard Zinn put it: *“There is a natural urge to be free of domination, whether in the family, the workplace, or the community.”* (Vodovnik, 2013) It is this ‘*natural urge*’ that drives humanity to not accept situations that don’t co-relate to this supposedly natural state.

This natural urge had interestingly enough been a commonplace factor between countless communities that practised anarchism, without ever referring to it as anarchism per se. Anarchism is understood here as practise that simply exists, which is being utilised without the need for specific details, theory, foundations, etc, because ordinary people practise it daily, and have done so since human societies first formed. What is perceived as, and called ‘*anarchism*’ today originates from an epistemological osmosis in the Western political hemisphere, and represents a modern and narrow interpretation solely focusing on the mode of government, or rather the lack of it. Certain modes of living, behaving, and organising described as anarchism are not specifically tied only to communities and societies in the Western political hemisphere which existed or exist in a particular historical timeframe. Howard Zinn wrote on the pioneering work of anarchist theory: *“... Emma Goldman, who established a hundred years ago that anarchism is not a theory about a future system but a living force in the affairs of our life, constantly creating new conditions; the spirit of revolt, in whatever form, against everything that hinders human growth.”* (Vodovnik, 2013) By emphasising revolt, through the creation of new conditions and in rejection of the old and dominant ones, the affairs of life are put at the centre of this interpretation, as anarchism centres itself on the lives of the communities who organise their existence on a steeply diverse convergence.

The idea to avoid using washed-down and narrow interpretations of anarchism stems from the wish to provide a more genuine theoretical interpretation, by using theories more focused on the affairs of life, the spirit of revolt, and the desires of countless communities to govern their

affairs when faced with immeasurable hardship. As described by Zinn: *"Indeed, whenever historical circumstances allowed, whenever human beings could break away from domination, could find spaces in which their natural instincts could have free play, they have acted in accord with anarchist principles without using the language or identifying the theory."* (Vodovnik, 2013) Zinn's interpretation provides this necessary theoretical anima for a more authentic portrayal of the anarchist modes of living.

The most widespread interpretation of anarchism today portrays it as a 19th-century political and theoretical innovation, understood as a reaction to the political and social struggles of 19th century Europe, rather than a whole existential reality that predates it. More specifically, 19th-century anarchism was understood as a reaction to several parallel processes, namely: the emerging and expanding nation-state, the shifting of the societal hierarchical order from the landed aristocracy to the financial bourgeois of the bankers and the industrialists, and the growing number of landless working class individuals, meaning that it somehow lost any connection to what constituted anarchism before these colossal societal shifts began happening. A different interpretation thus became impossible, or rather unimaginable, however rightly so, as the economic reality of the growing capitalist system was becoming all-encompassing. The sheer size of a socio-economic system such as capitalism never existed on such a large scale, a system which gradually enveloped the totality of all social and economic relations. Capitalism should be understood here as the totality of relating historical socio-economic processes of colonialism and later imperialism, an epistemological revolution which combined science and politics into a single unifying force which effectively led to the militarisation of science, and the expanding ideological framework which rooted and connected all these events and occurrences into a single linear societal evolutionary process. It is exactly this linear interpretation of historical events and processes that stands directly opposite to the understanding of history through dialectical materialism. Dialectical materialism is a method of analysis and understanding that seeks to comprehend the dynamics and contradictions present in the natural and social world. Dialectics are rooted in the concept that everything is in a constant state of change and devel-

opment, and that contradictions and conflicts play a fundamental role. It emphasises the interconnectedness of phenomena and the understanding that change occurs through the interaction and resolution of opposing forces. It is exactly in the contradictions where the necessary knowledge for the understanding of anarchism lies, and the way it connects to the current capitalist system.

The totality of capitalism was best described by **Henri Lefebvre** through his extensive writings on the concept of everyday life. (Lefebvre, 1974) He described modern everyday life as an inauthentic experience, colonised by capitalism. However, despite this grim predicament, he optimistically claimed that everyday life was the only possible source of resistance and change. (Lefebvre, 1974) Through Lefebvre's focus on the trivial details of the everyday experience, rather than mutual relations between labour, capital and the economy, we are able to better understand anarchism in its purest form. The acts of resistance and political defiance were almost entirely expressed and carried out at the most intimate level of political struggle - their everyday life. These acts were mostly motivated by the will to survive, resist, and continue life as was, prior to the external change in circumstances. The capitalist totality serves here as a reference point to how far societal regulation had come, as, arguably, conceptualising a reality different to the capitalist totality, today, would be a herculean task. Due to the sheer depth of this totality, it would be grossly naive to assume that such an all-encompassing system existed in a prior time. No system came remotely close, as everyday life was mostly shaped by customs, passed down tradition, rudimental religious regulations, and the sheer inclement of Nature.

In summary, what is meant by the capitalist totality is that every aspect of life, or rather everyday life, is regulated and modelled to conform to the capitalist market-oriented economic structure, where all social relations are in fact socio-economic relations, and all social activities are exclusively oriented towards the pursuit of material goods. A totality which does not have an ideological centre, but rather turns its participants into conduits of its postulates. Each individual pursues a constant increase

of material gain and partakes in a perpetual race for the accumulation of more. **Foucault** called these subject conduits *“Entrepreneurs of the Self”*, by which under the current system, the neoliberal system, he argues, economics represent a total theory which organises all human affairs. (Foucault, 2001) Wood argued that: *“It is as if capitalism has always been the destination of historical movement and, more than that, the movement of history itself has from the beginning been driven by capitalist ‘laws of motion.’”* (Wood, 2017) This deeply rooted ideological conviction has effectively constructed a political imagination which considers current everyday life to be a historical and evolutionary product and a necessary milestone for all societies to reach. By establishing the quality and contents of everyday life as evolutionary milestones to be reached by all, while all other, specifically non-capitalist, modes of living were put on a politically engineered societal evolutionary scale, according to which all other past or present modes of living were written off as mere steps to reaching the linear historical goal of a capitalist totality. In other words, any mode of living that does not lead to the capitalist understanding of everyday life is destined for historical oblivion. Such understandings and interpretations construed the history of countless communities and entire peoples to a narrow understanding, a linear line which could only lead in one direction.

On space, moving subjects, and the anarchist mode of living

Having set out the theoretical frame for the subject of anarchism, we notice that contemporary western political philosophy defines anarchism in the same way as Plato defined democracy - a ridiculously impossible idea. Anarchism gradually grew into a western political obsession, as the idea of the modern state (the state as we understand it today) was being shaped. The idea of an everyday life imagined outside the capitalist totality became more and more unimaginable, almost barbaric, understood to be uncivilised and unsuited for the modern age. Lefebvre connects these particular points by explaining that: *“The abstraction of the state as such was not born until the modern world because the abstraction of private life*

was not created until modern times . . . The abstract reflected antithesis of this is to be found only in the modern world. The Middle Ages were an age of real dualism; the modern world is the age of abstract dualism." (Lefebvre, 1974) Lefebvre used an older marxist comparison, of which **Marx** himself wrote in his *Critique of Hegel's Philosophy of Right*. In this work Marx makes a distinction between the "*real dualism*" of the Middle Ages and the "*abstract dualism*" of the modern age to highlight the evolution of societal structures and the nature of human alienation over time.

Firstly, real dualism of the Middle ages refers to the clear, tangible divisions and hierarchical structures that characterised mediaeval society. During the Middle Ages, society was structured around feudal relationships, and roles were often defined by birth and status. The dualism here is "*real*" in the sense that it was concrete and visibly manifested in the social and political organisation of the time. There was a direct relationship between the lord and the serf, the church and the layperson. This system was characterised by a direct, overt form of dependence and allegiance. Secondly, Marx contrasts real dualism with the abstract dualism found in modern capitalist societies. Here, the divisions and dependencies do not disappear but become more abstract and less immediately visible. The relationships of dependence and exploitation still exist but are mediated through the market and the capitalist system. For example, workers are no longer bound to a specific lord, but they are dependent on selling their labour in the market to survive. This system masks the underlying social relations of capitalism, making the dualism "*abstract*" rather than directly observable.

It is exactly in the notion of abstract dualism that we see the steep divergence between everyday life on the inside of the capitalist totality, and on the outside of it. The anarchist mode of living would be considered to be on the outside, as it does not conform to the rituals and abstract hierarchies of the consumer-centric capitalist totality.

An important aspect of the anarchist everyday life gains central stage - space, or rather the area where people on the outside live. The word 'space' has several meanings and definitions depending on how it is used

and what it is used to describe. Oxford Languages provides two intriguing, yet abundantly clear, definitions which set the basis for understanding the concept of space. The first one defines space as: “... *a continuous area or expanse which is free, available, or unoccupied.*” Understandably, this could be theoretically applied to any surface area that has free and unoccupied room on top of it, however, the point here is to apply this definition to land, or territory, where individuals and/or societies live and dwell. The second definition, though, is focused on a much wider concept of space, defining it as: “... *the dimensions of height, depth, and width within which all things exist and move.*” Despite the fact that these two definitions are describing distinct meanings of the word ‘space’, a correlation between them is indeed possible.

Considering the first definition, and before the conceptualisation of personal (land) property, humans could move around any natural area, as long as it was physically safe, had an abundance of food, and sheltered them from the unpredictability of harsh weather conditions. This meant that most early human societies sprung up in the areas which had the most favourable living conditions, while others settled in more unfavourable areas. Over time, due to various migrational reasons, these groups would get into intra-societal disagreements and conflicts. In the early days of human civilisations there was no lack of available land to settle on, however, settling previously occupied land could have led to potential conflicts. As centuries passed by, and a growing number of societies strived to define their relationship with the land they had settled on and had occupied, most of the effort was done through authoritative action and primitive legal regulation. Primitive, in a sense, if we consider the overregulation of the contemporary world as non-primitive, which would give it both a quantitative and a qualitative dimension. Interestingly enough, land defined as being free, available and unoccupied directly corresponds to many anarchistic understandings of living spaces.

In the second interpretation, space is understood as all encompassing and three-dimensional, within which all things exist and move. This very broad interpretation of space provides us with the necessary clarity

to perceive space as everything around us, upon which our very existence depends, controlled and maintained by a complex combination of physical and chemical processes that move and operate more or less beyond our understanding. In this theoretical vastness of natural sciences, shaping an understanding of space as a physical three-dimensional realm in which we exist and move is crucial in order to better understand and define our own relationship with the miniscule space around us. As all things exist and move through space, the physical space around us equally shapes and reshapes, builds and disappears. Based on our mutual relationship with the physical space, and its form, our political, social and economic systems are formed and established. For example, more secluded and independent societies were established in either deep forests, or higher mountain areas and ranges. While in the more climate and habitat friendly regions, such as fertile plains and prairies rich with fauna, nomad communities made a more permanent settlement. In either case, every socio-economic and political system is based on the nature of the space and geography it is built on. This relational link provides a possible understanding of space as a duality, or rather the duality of space in relation to society. One side stipulates that space is an all encompassing three-dimensional realm in which all things exist and move, and the other narrows it down to its physical situational form, with which we establish a relationship that shapes each society differently.

By adding geography to the equation, which could most simply be defined as the study of places on the mutual relationship between humans and their environment, we get a clearer and more concrete visualisation of how certain societies are formed, why are they shaped in a particular way in any given place, and how these visualisations are relational to each other. For example, societies that have inhabited higher areas, like mountains, or mountain ranges, live in remote and rugged terrain, and are more prone to resilience and self-sufficiency, as they've adapted to living in challenging environments. (Furer-Haimendorf, 1981) Similarly, societies that scour the desert and have made it their habitat, live in extreme environmental conditions that require unique adaptations and survival strategies. These practices were reflected in their relationship with the land, and included no-

madism, animal husbandry, and water conservation. (Sells, 1989) For the societies of the fertile plains, who inhabit vast grasslands, adjacent to large networks of waterways with relatively few natural obstacles, practices and activities are more oriented toward land cultivation, and continuous expansion of arable land. A relational connection between a society and the land it inhabits is, therefore, of crucial importance, not simply because it determines the societal dynamic, but because these determinations shape the political, economic, and social systems of each society, while their mutual interactions were directly influenced by the nature of their habitats.

Anarchist societies, or rather societies outside of the state, were gradually pushed to unfavourable areas of terrain over time. Just as the metropolis became the prime faucet for the exercise of state power, secluded areas slowly became the only possible places for a life outside of the state. **James C. Scott's** extensive work focuses heavily on such societies, particularly on the subject of the life of people in Southeast Asia that remain outside the control of the state. In his work titled *The Art of Not Being Governed: An Anarchist History of Upland Southeast Asia*, Scott presents a compelling thesis on state evasion strategies employed by the people of Zomia (a vast area which spans across several countries in Southeast Asia, including parts of Vietnam, Thailand, Laos, Myanmar, and China) in order to remain outside the control of the state. His groundbreaking work discusses several points, some of which are: utilising geography as resistance, as the area is characterised by high elevation and rugged terrain making it difficult to successfully administer; agricultural practices, such as "*slash-and-burn*" agriculture, as a strategic choice designed to prevent state appropriation of resources, undermine its ability to impose fixed agricultural systems and taxation; and a fluid relationship with ethnicity and identity, as this fluidity complicate the state's efforts to classify, control and incorporate these populations. Scott challenges the conventional narratives that portray non-state spaces as anarchic in a pejorative sense. His book criticises the narrative which views the expansion of state control as a form of societal progress, or rather societal evolution.

Space, therefore, plays a crucial role in the formation of anarchist societies, as it defines the relationship to their immediate State. **Grubacic** and **O’Hearn** employ the term “*loyalty bargains*” to describe these relationships. (Grubacic and O’Hearn, 2016) In general, a “*loyalty bargain*” could be conceptualised as an agreement or understanding, whether explicit or tacit, between individuals or groups where loyalty is exchanged for protection, benefits, or privileges. This concept, while not exclusively mentioned by Grubacic and O’Hearn in these exact terms, aligns with discussions on how power structures maintain control and how communities or individuals navigate, resist, or engage with these structures. Some of the examples provided in their work titled *Living at the Edges of Capitalism: Adventures in Exile and Mutual Aid*, focus on several communities which engaged in loyalty bargaining, some of which were between: the Cossacks of the Zaporozhian Sich and the Russian Tsardom; the pirate communities of the Caribbean and the contemporary naval powers of Spain, England and France; the Maroon communities and their former slave masters; and the Zapatistas of Chiapas and the Mexican federal government. There are as many anarchist modes of living as there are anarchist societies, or rather, societies that live outside of the state.

Moving subjects could only be understood through geography, as it is an important precondition for their existence. More specifically, how geography correlates to the conditions and necessities that lead to their (anarchist) practices. **Simon Springer** summed up anarchism, in this correlation, as being: “...accordingly framed as a perpetually evolving process of geographical prefiguration that seeks to refashion entrenched modes of understanding and being in the world vis-à-vis the authoritarian institutions, proprietary relations, and pugnacious geopolitics that dominate contemporary politics and their associated configurations of space.” (Springer, 2016) A clear dichotomy of material substance emerges here, on the one hand, subjects unbound by space and time, moving through vast tracts of land and seemingly endless bodies of water as if these were a single physical body untouched by inter-societal politics, and on the other, space regulated, owned, and fully defined by the state through an established political imagination. Physical space had been continuously colonised and claimed

from the moment it became a necessary precondition to exercising authority, accumulating material wealth, and establishing political influence. Societies became much more easily susceptible to a social stratification based on a vertical hierarchy. **Ellen Meiksins Wood** frames this issue through a simple dichotomy, according to which a history is sharply divided on the people who eat and the people who produce. (Meiksins Wood, 2022)

Meiksins Wood's work is notable here as it correlates the origins of capitalism to the relationship between democracy and the modes of production. The idea of dividing history into "*the people who eat and the people who produce*" reflects the fundamental class distinctions that underpin Marxist theory, particularly the division between those who own the means of production (the bourgeoisie or capitalist class) and those who sell their labour to survive (the proletariat or working class). This division is crucial for understanding the dynamics of historical development, and the transition to capitalism. Meiksins Wood follows in the marxist footsteps in a sense that her political theory rests on historical materialism, specifically the historical conditions that led to the emergence of capitalism. She argues that capitalism represents a unique mode of production characterised not just by the existence of producers and non-producers, but by the relations of exploitation that force producers to sell their labour to survive, and the systemic accumulation of capital by non-producers (capitalists). She concludes that this is a distinct historical development that reshaped social relations and the global economy. (Meiksins Wood, 2022) How does the emergence of capitalism relate to the anarchist mode of living, and the notion of democracy? And what does it all have to do with the concept of everyday life?

It is my hypothesis that the nature of democracy has not changed since the days of **Plato's** ridicule. Democracy, according to Plato, is an inferior activity of drawing lots in order to decide who will exercise *arche*, the power to command. He considered democracy to be a baseless form of government. However, it is needless to define concepts by their political opponents. Democracy can be simply understood as a mechanism, rather than a form of government, according to which decisions are reached ei-

ther in a consensus or by a majority vote. **Graeber's** definition of democracy goes beyond the conventional understanding of the term as a mere political system in which citizens have the right to vote for their leaders. He focuses on several key principles, some of which are direct action and participation, horizontalism, the role of autonomy, and, most importantly, democracy as a form of life. Graeber envisioned democracy not just as a system of governance, but as a way of life. This vision includes everyday practices of mutual aid, solidarity, and cooperation. These interpretations allow us to conceptualise and define the anarchist mode of living, or rather the anarchist form of everyday life as that which embodies interactive co-operation through mutual aid and solidarity, democratic decision making, the ability to organise according to oneselves principles and needs through the role of autonomy, while understanding it as a form of resistance to the overwhelming simplification of everyday life in the capitalist totality.

LITERATURE

- Foucault, Michel. 2004. *Naissance de la Biopolitique*. Paris: Gallimard/Éditions du Seuil
- Graeber, David. 2004. *Fragments of an anarchist anthropology*. Chicago: Prickly Paradigm Press
- Grubacic, Aandrej, O'Hearn, Denis. 2016. *Living at the edges of capitalism: Adventures in exile and mutual aid*. Oakland: University of California Press
- Kropotkin, Peter K. 2021. *Mutual aid: A factor of evolution*. Montreal: Black Rose Books Ltd. (originally published in 1902)
- Lefebvre, Henri. 2014. *Critique of Everyday Life*. New York: Verso Books
- Springer, Simon. 2016. *The anarchist roots of geography: Toward spatial emancipation*. Minesota: University of Minnesota Press
- Un système fini face à une demande infinie. In: Foucault, Michel (ed). *Dits et Ecrits: vol. II. 1976-1988*. Paris: Gallimard, pp. 186-202
- Vodovnik, Žiga. 2013. *Living Spirit of Revolt: The Infrapolitics of Anarchism*. New York: PM Press
- Wood, Ellen Meiksins. 2022. *A social history of western political thought*. New York: Verso Books.
- Wood, Ellen Meiksins 2017. *The Origin of Capitalism*. New York: Verso.

O SVAKODNEVNOM ŽIVOTU, ANARHIZAM, I MARKSIZAM - SKUPINA RODA

Apstrakt: *Anarhizam kao politička teorija je decenijama bio zane-maren u akademskim krugovima, što je dovelo do brojnih tumačen-ja koje sužavaju njegovo značenje, tj. značenja, i smatraju ga neos-novanom i nasilnom reakcijom na modernizaciju. Ideja člana je da prikaže anarhizam kao potpuniju političku teoriju, prožimajući kon-cept svakodnevnog života kroz mnoštvo ideja, koristeći segmente iz suparničke marksističke teorije, sa ciljem da pružim potpuniju sliku o tome šta je anarhistički način života zapravo, i u kom je odnosu sa konceptom svakodnevnog života.*

Ključne reči: *Anarhizam, svakodnevni život, marksizam, politička te-orija, uzajamna pomoć, istorija.*

Rad je primljen u Redakciju 13. 11. 2023. godine.

Rad je odobren za štampu 13. 01. 2024. godine.

II Prilozi

POLITIČKA KULTURA PROTESTA

Srbija je imala nesreću da je za poslednjih pedeset godina porodila dva najregresivnija režima u savremenoj Evropi. Kao što je svojevremeno **Berk** upozoravao Francusku, ciljajući na bonapartizam, da ne zna kakvog je konja uzjahala, to se isto može reći i za Srbiju. Srbija je to učinila dva puta. Jedina je postkomunistička zemlja u kojoj je došlo do političke restauracije. Najgore stanje u kome se jedna politička zajednica može naći. Mir mrtvog ribnjaka, pijaca sitnih intriga i rugoba podmićivanja. Sterilnost, nedostatak hrabrosti, intelektualno okoštavanje, cinizam. **(Mihnjik)** Na leđima osiromašenog, politički desubjektiviziranog i degradiranog naroda izrasla je samodržaćka autokratska vladavina. Ohlokratija. Vladavina rđavih i loših. Rđavije vlasti od ove Srbija nije imala. Dakako, ovakav tip režima je uvek i neka vrsta osвете nezrelom, slabom, degradiranom i korumpiranom narodu. Putinovski kontramiting, na kome se mali lokalni autokrata snishodljivo klanja velikom autokrati, uz miropomazanje crkve i sasluženje sto hiljada ljudi oprhvanih bedom i siromaštvom, simboličko je ogledalo ove političke legure.

Režim sistematično razara političko društvo (partije); kolonizira javno polje; zidne novine tajnih službi uneređuju medijski prostor; demobilizira se i depolitizira politizirano civilno društvo, korumpirajući njegove vodeće figure. Umesto sa studentima, bivši rektor i predsednik Saveta BU, stoji u redu i potpisuje kandidaturu za režimskog gradonačelnika. Kao pečurke posle kiše niču necivilne organizacije civilnog društva koje perpetuiraju na urušavanju civiliteta i univerzalističkih vrednosti. Patriotski bezbednosni forum paradigma je takve necivilne legure. Uz sasluženje prvog vlastodržca

¹ Profesor u penziji Fakulteta političkih nauka, Univerziteta u Beogradu. E-mail: milan.podunavac@fpm.bg.ac.rs

promoviše ga najcrnja figura među univerzitetskim profesorima. Gradovima Srbije krstari vlastodrščeva pretorijanska garda, uterujući strah običnim ljudima i političkim protivnicima. Srbija živi u ambijentu straha, strah je energetski princip ovoga poretka, društvo okovano strahom, neslobodno je društvo. Srbija se sve jasnije konstituiše kao „*dualna država*“, u kojoj pored fasadne oficijelne države sve poluge drži paralelna partijska vlast vlastodrščevih gaulajtera. Autoritarni proceduralizam na koji se vlastodržac stalno poziva rađa autoritarnu kvazi-legitimnu vlast. Poteškoća je, pak, ovakve vlasti što je „*kuća na pesku*“. (**Konstan**) Trajna nestabilnost i potreba „*van-rednog stanja*“, stalna je potreba ove političke legure. Slabost su i na drugoj strani. Vlast je korumpirala neke od vodećih figura političkog društva, koje su u pojedinim trenucima bile važni politički orijentiri; korumpirani su neki od vodećih lidera civilnog društva. Uskogrdost i politička nazrelost nekada aktivnih grupa („*beli listići*“), koji su u jednom periodu otvoreni-je demokratizacije i institucionalizacije poretka bili važni mostovi civilnog i političkog društva, pa i arhitekta hegemonijskih matrica pluralizovanog društva, vraća se kao bumerang. Njihove reči danas nemaju nikakvu snagu ni autoritet. Nikoga oni više ne mogu da mobiliziraju. Pritom, normalizacija autokratskih režima; buđenje i osnaženje neliberalne Evrope; ravnodušnost i nesposobnost briselskih birokrata održava i reprodukuje ovu autokratsku političku leguru.

Ovo je uz rizike, da sam pojednostavio, ambijent u kome se pokrenula pobuna protiv vlasti (dugo smo čekali). U autoritarnim režimima protesti su uvek pobuna. Srbiju poput oktobarske promene čeka veliko političko spremanje. Građani na ulicama traže novi „*prozor mogućnosti*“, koju su već jednom izgubili, da ponovo na krilima mobilizirane javnosti i republikanizirane politike otvore raspravu o temeljnim pitanjima obnove sopstvene političke zajednice, osvoje slobodu, koju su tako olako predali i stvore uslove da se Srbija uspostavi kao „*dobro uređeno društvo*“. Takva konstitucionalna šansa rađa se jednom u sto godina. Građani Srbije već su je imali. Politička klasa koja je došla na krilima oktobarske promene ovu je šansu potrošila, politički lider moderne Srbije je ubijen. Nadati se, dobiće je ponovo. Hibris vlastodršca (žed za nekontrolisanom vlašću) guta sve pred sobom, progutaće i njega. Na način kako je prošao i njegov prethodnik. Na

sraman način. Neće mu biti od koristi njegova pretorijanska garda, kao što njegovom prethodniku nisu pomogle „*crvene beretke*“. No, vlast je stvorila velike resurse straha i nasilja i to je za veliku brigu.

Mada protesti koje nose srednji slojevi i politizirano civilno društvo teško mogu da sruše piramidu moći, oni zasađuju prve useve za obnovu političke zajednice kojoj pripadaju, vraćaju samopouzdanje razorenom političkom društvu i aktivnim grupama civilnog društva. Civilno društvo zado-bija sasvim drugačije aktivističke forme, rađaju se novi lideri civilnog društva. Ponosam sam na moje studente koji obnavljaju „*voždovačku školu*“ građanske neposlušnosti. **Nikola Kojo**, harizmatičan, robusan, ubedljivije od naših (profesorskih) studija i knjiga gađa „*u sridu*“, pokazujući kako se mobilizira politička publika. Ipak, važni su i profesori. Hegemonijsko jezgro protesta čine profesori i njihove dijagnoze; njegovo aktivističko jezgro su studenti i aktivističke grupe civilnog društva. Konformizam studentskih lidera koji pozivaju na depolitizaciju univerziteta, formula na kojoj su perpetuirale sve diktature, cilja na demobilizaciju akademske (studentske) javnosti. Formiralo se jedno pluralizovano polje jednakosti u kome se rađaju nove aktivističke grupe, političke ideje i aktivizam. Sve nas ovo podseća da savremena Srbija ima snažnu i dugu tradiciju političke kulture otpora. Njezino početno jezgro bio je otpor ratu, diktaturi i nacionalizmu („*crni flor*“); drugi veliki protest (1996/97.) nošen je filozofijom „*građanske neposlušnosti*“, estetizacijom i internacionalizacijom protesta („*Beograd je svet*“); današnji protest pobuna je degradiranog i uniženog naroda (građana) koji pred očima gubi javne i političke slobode, socijalnu i pravnu sigurnost, ponos na zemlju u kojoj živi.

Učešće profesora i akademske zajednice daje poseban kvalitet protestu. Dugo je vladala šutnja vodećih ustanova (univerziteti, SANU). Sadašnja vođstva pokazuju veći senzibilitet za temeljna pitanja političke zajednice. Imaju vidljiviji ugled u akademskoj javnosti. No, ključno je, pristigla je nova generacija akademičara koja govori jezikom evropske političke i konstitucionalne kulture. Analize vodećih humanističkih fakulteta (filozofija, sociologija, politikologija, pravo) daje protestu ono što mu je nedostajalo: hegemonijsku matricu, koja harmonizuje i objedinjuje socijalne energije

protesta i razlivene ideje koje je protest spontano porodilo. Filozofski fakultet koji nosi jednu dugu tradiciju disidentske kulture naglašava nuždu da se brane javne i političke slobode; Fakultet političkih nauka upućuje na vrednosti demokratije, demokratske političke kulture i javne (građanske) participacije i građanske hrabrosti; Pravni fakultet, naši vodeći konstitucionalisti, upozoravaju na važnost konstitucionalne kulture, vrednosti ustava i konstitucionalizacije političke vlast, potsećajući da malo nadogradim, da je „ustav ledena voda koja hladi politiku moć“ (**Tokvil**); bez liberalnih ustava naše slobode su uvek u opasnosti da budu pokradene; sociolozi nas potsećaju da smo društvo bede i siromaštva. Atomizirano, pauperizovano društvo pogodno je „testo“ za svaku autokratiju.

Građanski protesti na najbolji način obavljaju svoju funkciju. Rađaju nadu i pokreću demokratsku javnost. To i jeste ključna funkcija civilnog društva. Na redu su stranke. Ovome hegemonijskom supstratu treba obući političke haljine. To je dakako posao političkih partija. Protesti obavljaju dio poslova koji njima pripada, pomažu im da se oporave i obnove pluralističku matricu političkog društva i stvore uslove za njegovu konstitucionalnu i demokratsku obnovu. Zadatak je partija da oporave političko društvo. To i jeste danas test zrelosti političke opozicije.

Rad je primljen u Redakciju 25. 07. 2023. godine.

Rad je odobren za štampu 29. 02. 2024. godine.

RAZMIŠLJANJA JEDNOG (ZAPADNOG) REPORTERA²

Rat u Ukrajini se neprekidno nastavlja već dve godine. To što sam nekoliko puta kao reporter bio u bombardovanim gradovima i preživeo raketni napad svakako je promenilo moje gledište prema sukobu. Ne mogu više da razmišljam samo geopolitičkim i apstraktnim pojmovima, kao što to rade analitičari. Osećanje silovito ulazi u razum i potreba da se nađe rešenje i zaustavi rat postaje sve intenzivnija. Gledajući Ličakovsko vojno groblje u Lavovu, koje dramatično raste svaki put kada se vratim u grad, posmatrajući roditelje dvadesetogodišnjaka koji satima stoje ispred grobova svoje dece, pozdravljajući prijatelja Evgenija, koji ide na front sa saznanjem da će za nedelju dana verovatno već biti mrtav, izaziva ne samo ogroman osećaj krivice, već uništava svaku političko-institucionalnu teoriju koja opravdava rat. Jedna italijanska radio stanica me je tokom emisije u kojoj sam učestvovao uživo iz Ukrajine pitala šta treba učiniti da se sukob zaustavi. Da znam – odgovorio sam – već bih dobio Nobelovu nagradu za mir.

Međutim, pravac koji su evropske vlade i ceo Zapad izabrali da se „reši“ ukrajinsko pitanje potpuno je pogrešan (U ovom tekstu ćemo pričati samo o Zapadu, pošto je Evropska Unija pokazala da nema svoju autonomnu spoljnu politiku, nego slepo sluša SAD). Mora se reći da – ako je moguće razumeti geopolitičke razloge koji su naveli Rusiju da napadne Donbas (ruski imperijalizam je suprotstavljen američkom imperijalizmu, sve je – čak i sadašnji rat – uveliko predvideo već 1970-ih **Džordž F. Kenan**, Amerikanac diplomata i otac strategije obuzdavanja), nije moguće opravdati invaziju

¹ Italijanski i srpski novinar, putopisac i esejista. Docent na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. E-mail: Christian.eccher@gmail.com.

² Noć između 13. i 14. januara, voz Odesa-Užgorod, u povratku iz Mikolajeva i Odese.

kremaljskih trupa na suverenu zemlju kao što je Ukrajina i bombardovanje gradova i bespomoćnih civila. Rusija je automatski prešla na stranu pogrešnih (ako je ikada i bila pomalo na strani pravde). Međutim, pogrešno je smatrati ovaj rat sukobom između Istoka i Zapada, između autokratije i demokratije. Zapadne demokratije u poslednjih 30 godina su veoma vezane za **Putinovu** Rusiju, upravo se može reći da je Putinova Rusija u mnogo čemu izdanak Zapada: ono što spaja Istok i Zapad u tom smislu je neoliberalizam kao univerzalni zakon, koji dominira i politikom, etikom i ekonomijom. Diktati čikaške škole, koju predvodi ekonomista **Milton Fridman**, postali su moralni imperativ, apsolut koji se niko ne usuđuje da kritikuje, što dobro podvlači **Marko D'Eramo** u svojoj studiji „*Dominio*“, objavljenoj za sada samo na italijanskom. Putin, koji je do 2022. bio veliki saveznik Zapada, nije radio ništa drugo sem primenjivanja teorije “čikaških momaka” (privatizacija zdravstva i školstva, ogorčena ideologija preduzetništva i biznisa, individualizam gurnut do n-og stepena) uz dobru dozu autokratije: upravo ta autokratija privlači desnicu širom Evrope. Ima li boljeg recepta od autokratije za eliminisanje sindikata, levice, društvenih pokreta koji se protive privatizaciji svega javnog i dominaciji ekonomskog profita?

Margaret Tačer, strastveni neoliberal, jednom je rekla: „*There is not such a thing as society*“, odnosno „*društvo ne postoji*“, postoje samo pojedinci. Putin je u Rusiji uspeo da ostvari Tačerkin san, onaj o uništavanju društva: ne toliko hapšenjima i represijom kako se tvrdi u medijima (nije mu to ni previše trebalo) već zahvaljujući činjenici da srednja klasa, jedina koja bi mogla da nađe političku alternativu predsednikovoj stranci, misli samo na sebe i na zadovoljavanje sopstvenih materijalnih potreba, bez brige o politici. Dovoljno je otići u Srbiju da biste to shvatili: ruske izbeglice u ovoj balkanskoj zemlji (više od 100.000) uglavnom nisu protiv Putina, nego su ravnodušne: mali i srednji su preduzetnici koji su napustili otadžbinu samo da bi mogli nesmetano da trguju za Evropsku uniju i na taj način zaobiđu sankcije. Nije im uopšte stalo niti do Ukrajine niti do „*Res Publicae*“, ono što ih zanima je samo biznis. Individualističko društvo ne zanima ništa od javne vrednosti, a još manje rat. Putin je, međutim, u prednosti naspram Zapada: ljudi u provinciji, oni koji su daleko od centara ruskog kapitalizma, toliko su

siromašni da pristaju da idu u rat ili još uvek veruju u državu i naciju kao vrednosti. Oni su ti koji idu na front. Šizofrenija ruskog društva, s jedne strane sebične urbane srednje klase, sa druge još uvek sovjetske provincije koja slepo veruje u institucije i naciju, omogućava ruskom predsedniku da uvek ima sveže meso koje će poslati u Donbas (ovima treba dodati i zatvorenike i plaćenike, kao što su ljudi Vagnera i Čečenci). Sa ove tačke gledišta, ruska srednja klasa je zapadna, i to nas dovodi do drugog razmišljanja, u vezi sa zapadnim društvima: zapadne demokratije treba pre svega da preispitaju diktate neoliberalizma (zaista postoji demokratija tamo gde je država obična mašina koja garantuje profit samo malom broju ljudi koji poseduju kapital? Odgovor je ne, i iz tog razloga mnogi ljudi, posebno na Balkanu, sa sumnjom gledaju na takozvane demokratske vrednosti koje pripadaju Zapadu a koje isti taj Zapad nameće); treba onda da se zapitaju šta žele da urade da bi odbranile i pomogle Ukrajini. Sankcije Rusiji nisu dale rezultate, ali to se znalo već kada su bile uvedene. Slanje oružja Ukrajini je više nego ispravno, ali Kijev će uskoro ostati bez vojnika. Slanje vojnih sredstava imalo je smisla ako je u međuvremenu Zapad aktivirao diplomatske kanale da zaustavi rat. To se nije desilo, a diplomatija stoji. Uskoro će Zapad imati samo jednu alternativu: poslati vojnike u Ukrajinu, što bi moglo dovesti do svet-skog sukoba. Pitanje, vezano za priču o neoliberalizmu koju sam pomenuo, je sledeće: da li je zapadno društvo, koje je duboko individualističko (ne razlikuje se mnogo od ruske srednje klase!), spremno za rat? Ne verujem. Na Zapadu želimo da živimo dobro, u luksuzu ako je moguće. Ovde postoji velika razlika između zapadnjaka i Ukrajinaca (i ruskih siromašnih klasa): ovi drugi su spremni da brane opšte dobro, državu, teritoriju, dok zapadnjaci nisu. Ne ulazeći u raspravu koja je od ove dve opcije etički ispravnija (ko piše ove redove je u svakom slučaju zapadnjak i nikada ne bi išao u rat, osim kao reporter), ostaje činjenica: Rusi i Ukrajinci su prešli Rubikon; Rusi su napali, Ukrajinci su se branili. Obe strane su IZABRALE šta da rade. A na frontu ginu mladi ljudi obe nacionalnosti. Zapad, s druge strane, izgleda ne može da se odluči: filozof **Slavoj Žižek** je u više navrata tvrdio da Zapad želi da u potpunosti doživi sva moguća iskustva, ali bez negativnih posledica koje život nosi: dakle kafa bez kofeina, da se oseća ukus kafe ali bez tahikardije, pivo bez alkohola da se pije, ali da nam alkohol ne šteti zdravlju...

Čini mi se da sada Zapad hoće rat bez smrti, tačnije, sa smrću drugih. Mi smo u ratu protiv Rusije, ali će Ukrajinci da ginu, a u međuvremenu nastavljamo da živimo kad do sada: idemo na more, na skijanje i za Božić želimo da jedemo sarme i meso, u dobro zagrejanj kući (a možda se pravimo da ne znamo odakle plin dolazi ili se varamo da su nam ga Amerikanci doneli brodovima). Ukrajinaca koji idu u rat ima međutim sve manje i manje.. Iz tog razloga, više nego ikad, potrebna je globalna politička klasa koja zna kako da aktivira sve diplomatske kanale kako bi zaustavila rat i osigurala da se Zapad vrati u društvo čijoj su politici u centru pažnje svi građani i u kojem ne postoje samo pojedinci koji razmišljaju o tome da budu materijalno bogati. Moramo se što pre vratiti u polis, sa kritikom sebično-kapitalističkog načina života na koji smo navikli.

Ovo je jedina alternativa ulasku u rat, jer bez diplomatskog rešenja ukrajinsko pitanje će pre ili kasnije zahtevati vojnu intervenciju Zapada. Ili hoćemo da verujemo u lepu bajku da će Ukrajinci, sami, povratiti sve okupirane teritorije? Oni sami više ne veruju u to, kao što sam nekoliko puta čuo tokom svog poslednjeg putovanja od nekoliko ljudi (prošlog leta su mnogi Ukrajinci još verovali u to, ali više ne).

Na Zapadu se stiče utisak da svet postaje mesto gde se ne može živeti, puno ogorčenosti i mržnje. Ovo je još jedna ozbiljno pogrešna percepcija: naša planeta je oduvek bila mesto borbi i smrti: samo što su se ratovi, poslednjih 80 godina, odvijali negde drugde, u Africi i Aziji, a mi smo živeli u mehuru blagostanja. Sada se i nama vraća rat. Zabijanje glave u pesak na obali Rubikona nije rešenje. Vreme je da se odlučimo, vreme je da zasučemo rukave da stvorimo novi svet.

P. S. Da li je moguće diplomatsko rešenje? Da, iako mi je ukrajinski prijatelj ukazao na to da ni Putin ni Zelenski nisu spremni na kompromis. Stoga je vredno prisetiti se šta je **Željko Bajić**, legenda jugoslovenskog novinarstva i urednik BHRT-a, javnog radio-televizijskog servisa Federacije Bosne i Hercegovine, u više navrata tvrdio: nekoliko meseci pre Dejtonskog sporazuma, svi suparnici sukoba na bivšem jugoslovenskom prostoru apsolutno su isključili mogućnost postizanja kompromisa. Bilo je sve ili ništa.

Kada je međunarodna zajednica odlučila da je vreme da se rat zaustavi, i **Izetbegović**, i **Tuđman** i **Milošević** su seli za sto i potpisali Dejtonski sporazum, uz velike pohvale onima koji su konačno našli put ka miru. Diplomacija je ta koja mora da se kreće, na konkretan, odmeren i odlučan način: ovde ne govorimo o tok-šou rešenjima u fazonu *"Peace, no War"*, već o realnim politikama na visokom nivou, koju vode obučeni, kulturni i svesni ljudi sa jednako kulturnim i svesnim društvom iza sebe.

Bibliografija:

- Bisenić, Dragan, 2012. Mister X - Džordž Kenan u Beogradu (1961-1963). Klub plus: Beograd
D'Eramo Marco, 2020. Dominio. Feltrinelli: Milano
Harvi Dejvid, 2012. Kratka istorija neoliberalizma. Novi Sad: Mediterran publishing
Hrytsak, Yaroslav, 2023. Storia dell'Ucraina dal Medioevo a oggi. Il Mulino: Bologna
Žižek, Slavoj, 2008. U odbrani izgubljenih stvari. Akademska knjiga: Novi Sad

Rad je primljen u Redakciju 25. 01. 2024. godine.

Rad je odobren za štampu 29. 02. 2024. godine.

Uputstvo autorima

Program: Word for Windows
 Pismo: latinica
 Font: Times New Roman
 Veličina fonta: 12
 Prored: 1,5 (1.5 lines)
 Minimalni obim: 20.000 karaktera (uključujući i praznine, *with spaces*).
 Maksimalni obim: 40.000 karaktera (uključujući i praznine, *with spaces*).

Svaki tekst treba da ima naslov, ime i prezime autora, naučno i/ili nastavno zvanje, naziv ustanove u kojoj je zaposlen (univerzitet, fakultet, organizacija, ime i prezime).

Pri navođenju, strana imena prvi put navesti u originalu, a zatim ih transkribovati.

Svaka tabela i/ili grafikon treba da sadrže broj, naslov, izvor, kao i da pokažu svoju funkciju u tekstu.

U fusnote upisivati samo propratne komentare.

Na kraju citata otvoriti zagradu i u nju uneti prezime autora, godinu izdanja i stranu.

- jedan autor: (Podunavac, 2006:77)
- dva autora: (Linc/Stepan, 1998: 148)
- slučaj kada se citira autor čija su dela navedena u spisku literature više puta a izdata iste godine: (Orlović, 2010 b: 123)

U spisku literature autore treba navesti po abecednom redu.

Red navođenja u slučaju knjiga: prezime, ime, godina izdanja, naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, izdavač.

Primer: Stojiljković, Zoran (2006). *Partije i partijski sistem Srbije*. Beograd: Službeni Glasnik.

Primer navođenja

teksta u knjizi: Keane, John, (2010). „Što je dobro u demokratiji?“ u:
Država i demokratija. Beograd: Službeni glasnik

Primer navođenja teksta iz časopisa: Pavlović, Vukašin, Teorije elita u političkoj sociologiji klasične i savremene koncepciji: *Godišnjak 2011*, Vol. V, Br. 5 (2011), pp. 9-47

Objavljivanjem teksta autor prenosi sva autorska prava na izdavača časopisa.

LISTA RECENZENATA:

Prof. dr Boško Kovačević, Univerzitet Singidunum Beograd

Prof. dr Tibor Purger, University Rutgers, New Brunswick

Prof. dr Svenka Savić, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu

Prof. dr Besim Spahić, Fakultet političkih nauka Sarajevo

Prof. dr Vladimir Ilić, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Prof. dr Krešimir Žigić, (Center for Economic Research & Graduate Education
- Economics Institute, Prague

Dr Davorka Budimir, Transparency International Hrvatska, Zagreb

Prof. dr Petar Teofilović, Fakultet za pravne i poslovne studije Novi Sad,
Univerzitet Union Beograd

Prof. dr Magdalena Rekšć, Department of International and Political
Studies, University of Lodz

Prof. dr Mensur Kustura, Pravni Fakultet, Univerzitet u Travniku

Doc. dr Katinka Beretka, Fakultet za pravne i poslovne studije Novi Sad,
Univerzitet Union Beograd

Doc. dr Andrea Ratković, Fakultet savremenih umetnosti Beograd,
Univerzitet Privredna akademija Novi Sad

Dr Goran Kaluđerović, Nacionalna služba za zapošljavanje, Novi Sad

Prof. dr Aleksandar Molnar, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Prof. dr Đokica Jovanović, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Mr Žarko Paunović, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu

Nikolina Matijević, MA, Vojvođanska politikološka asocijacija

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

32

POLITIKON: časopis za istraživanje fenomena politike / glavni i
odgovorni urednik Duško Radosavljević. - 2024, 37. Novi Sad: Vojvođanska
politikološka asocijacija, 2012. 24 cm

Tri puta godišnje.

ISSN 2217-883X
COBISS.SR – ID 270430471